

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

ВБД: 327.2(575.3+510)
ТҚБ: 66.72 (2т+2К)
3-78

Бо ҳуқуқи дастнавис

ЗОКИРОВ ИБРОҲИМ ИСМОИЛОВИЧ

ИСТИҚРОР ВА РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТОЧИКИСТОН ВА
ХИТОЙ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ (солҳои 1991-2021)

Ихтисоси 07.00.15 – Таърихи муносибатҳои байнамилалӣ ва
сиёсати хориҷӣ (илмҳои таъриҳ)

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои таъриҳ

Душанбе - 2025

Диссертатсия дар кафедраи минтақашиносии хориции Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ:

Бобозода Фаридун Толибҷон - номзади илмҳои таъриҳ, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналмилаӣ ва дипломатияи АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муқарризи расмӣ:

Сайдзода Зафар Шералӣ – доктори илмҳои таъриҳ, мудири шӯбаи Иттиҳоди давлатҳои Мустақили Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Қудратов Комрон Абдунаబиевиҷ – номзади илмҳои таъриҳ, дотсент, мудири шӯбаи татбиқи натиҷаҳои илмии Институти илмӣ-такъиғотии Донишгоҳи сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.

**Муассисаи
пешбар:**

**Донишгоҳи (Славянин) Руսия ва
Тоҷикистон.**

Ҳимояи рисолаи номзадӣ «17» сентябри соли 2025 соати 13:30 дар ҷаласаи шурои диссертационии 6D.KOA-024-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) баргузор мегардад.

Суроға: Умаров А.Қ. abdullo1189@mail.ru (тел.: +992 904-42-30-00)

Бо матни рисола ва автореферати он дар китобхонаи илмӣ ва сомонаи расмии www.tnu.tj Донишгоҳи миллии Тоҷикистон шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «__» _____ соли 2025 тавзъе шудааст.

**Котиби илми
шурои диссертационӣ,
номзади илмҳои таъриҳ**

Умаров А.Қ.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол дар муносибатҳои байналмилалӣ беш аз 30 сол мешавад, ки чун субъекти мустақил ва комилхуқӯқ баромад мекунад. Дар ин марҳала тағйироти куллӣ дар арсаи миллӣ ва байналмилалӣ ба миён омаданд, ки ҳамкории байнидавлатӣ ҷузъи таркибии чунин дигаргуниҳо мебошад. Дар ин миён ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – Тоҷикистон) ва Ҷумҳурии ҳалқии Хитой (минбаъд – Хитой) унсури муҳимтарини ҳамкории байнидавлатии ҷумҳуриҳои мазкурро ташкил медиҳад, ки ба рушду устувории соҳаҳои ҷамъиятии онҳо равона гардидаанд.

Аз давраҳои қадим ҳудуди Тоҷикистон ва Хитой қисми ҷудонашавандай Роҳи бузурги абрешим буданд, ки минтақаҳои асосии фарҳангӣ-ҳоҷагии Аврупӯсиё-Хитой, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Шарқи Миёна ва Наздик, Баҳри Миёназамин ва Аврупоро муттаҳид менамуд. Аз ин лиҳоз, ин ҳудудҳо объекти таваҷҷӯҳи тақрибан ҳамаи империяҳои бузурги ҷаҳон, аз қабили Ҳаҳоманишҳо, Империяи Искандари Макдунӣ, Хилофати Араб, Империяи муғул, Темур, Империяи Русия ва Иттиҳоди Шуравӣ қарор гирифтанд.

Оғози солҳои 90-уми асри XX марҳалаи дигаргуниҳои қатъӣ дар таърихи ҳалқи тоҷик гардид. Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 истиқлоли давлатиро ба даст овард. Аз ин лаҳза дар таърихи ҷумҳурӣ давраи нав оғоз мейбад. Тоҷикистон пешбуруди сиёсати мустақили ҳориҷиро оғоз менамояд.

Дар Муроҷиатномаи худ ба мардуми шарифи Тоҷикистон аз 12 декабри соли 1992 Сарвари давлати тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон зимни баррасии сиёсати доҳилӣ ва ҳориҷии худ қайд намуд: «Ворид гардидани ҷумҳурӣ ба ҷомеи ҷаҳонӣ ва ба роҳ мондани муносибатҳои дипломатӣ бо тамоми кишварҳо, ки ҳоҳиши ҳамкориро дар асоси баробархуқӯқӣ ва манофеи мутақобила бо Тоҷикистон доранд» ба сифати яке аз вазифаҳои афзалиятнок муайян гардидараст [100, с.18-19].

Бо дарназардошти манғиатҳои миллӣ Тоҷикистон рушди сиёсати ҳориҷиро бо кишварҳои ҳамсоя пеш гирифт. Ҳамкориҳои

халқҳои тоҷику хитойӣ дорои решаҳои марбут ба гузаштаи дур мебошанд. Тақрибан ду ҳазор сол пеш намояндаи сулолаи Фарбии Хан Ҷан Сян ҳамчун сафир ба минтақаи ҳамсояи ғарбӣ равон гардид, ки оғози алоқаҳои дӯстии мардуми хитойӣ бо мардумони Осиёи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикон ба ҳисоб мерафт. Зиёда аз ҳазор сол қабл «Роҳи бузурги абрешим» аллакай ба сифати пули дӯстӣ миёни мардумони тоҷику хитойӣ қарор гирифт.

Баъди эълони истиқлолияти Тоҷикистон, Хитой бо тамом интихоби мардуми Тоҷикистонро эҳтиром намуда, яке аз аввалин қишварҳое гардид, ки муносибатҳои дипломатиро барқарор намуд. Созишнома дар бораи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Хитой, ки 4 январи соли 1992 дар шаҳри Душанбе ба имзо расида буд, ба ҳамкориҳои ду қишвари ҳамсоя таҳрик бахшид [84, с.147].

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз 23 июни соли 1993 дар Муроҷиатномаи худ ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон ҳамкориҳоро бо Хитой баррасӣ намуда, қайд менамоянд: «Дар муддати кутоҳи баъди истиқрори муносибатҳои дипломатӣ ба мо мӯяссар гардид, ки натиҷаҳои хубро дар муносибатҳо бо Хитой соҳиб гардем» [62, с.48]. Ин муносибатҳои боэътиҳод моди миёни қишварҳо боиси он гардид, ки Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аввалин сафари давлатии ҳудро ба Хитой (моҳи марта соли 1993) анҷом дод [71, с.573]. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ҳодисаи мазкур аз назари мазмун ва муҳтаво аҳаммияти муҳимми таъриҳӣ дорад.

Дар ин замине мунтазам ҳамкориҳои тиҷоратӣ-иктисодии қишварҳо рушд намуда, дар зарфи кӯтоҳи вақт ба дастовардҳои назаррас ноил гардидем. Барои мисол агар соли 1993 ҳаҷми тиҷорат миёни Тоҷикистон ва Хитой 8,9 млн доллари ИМА-ро дар бар гирифта бошад, пас ин нишондод соли 2015 зиёда аз 793,0 млн. доллар ё ҳуд 12 фоиз рушд ёфта, ба 885 млн. доллари ИМА баробар гардид.

Соли 2017 дар табодули тиҷорати қишварҳо поёнравӣ ба назар расида, дар ин сол нишондодҳо миёни Тоҷикистон ва Хитой 591,6 млн. доллар, аммо аллакай соли 2018 бо талоши ҳукumatҳои ду қишвари ҳамсоя табодули мол миёни онҳо ба 651,2 млн. доллари ИМА баробар гардид [7].

Аз ин рӯ, мубрамии мавзуи таҳкиқшаванда дар ҳолатҳои зерин инъикос мегардад:

аввал, мавзуи мазкур ҳам аз лиҳози равандҳои муосири ҷаҳонӣ, инчунин тағииротҳое, ки бо дарназардошти пош ҳӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ташкили давлатҳои нав дар солҳои 90-уми асри XX дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омаданд, мубрам ба ҳисоб меравад;

дуюм, Хитой талош меварзад то мавқеи иқтисодӣ ва сиёсии ҳудро дар Тоҷикистон мустаҳкам намояд. Аз ин рӯ, Тоҷикистон ва Хитой манофеи умумии байналмилаӣ дошта, онҳо таъмини рушди устувор, таҳқими сулҳу субот, мубориза бо экстремизм ва терроризм дар сатҳи байналмилаӣ ва файраҳо ба ҳисоб мераванд;

сеюм, таҳқики илмии маъсаляи мазкур аз назари дарёфти маҳсусияти соҳаҳои гуногуни ҳамкорӣ, бо назардошти вазоифи дохилӣ ва хориҷие, ки дар назди Тоҷикистон истодааст;

ҷорӯм, ҳамкориҳои бисёрҷониба бо Хитой барои Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибихтиёр, аз назари рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, гуманитарӣ ва фарҳангӣ аҳаммияти мухим дорад. Ин омили мухимми суботи дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон, таъмини амнияти миллии он, манофеи миллӣ ва ҳаракат ба сунӣ пешрафт мебошад;

панҷум, ҳамкориҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тиҷоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ-таълимии Тоҷикистон ва Хитой решаҳои амиқи таъриҳӣ дошта, дар шароити муосир ҳамчунин ба омӯзиши маҷмӯйӣ, ҳам аз назари илмӣ ва ҳам амалий ниёз доранд;

шашум, дӯстии миёни ҳалқҳои тоҷику хитоӣ – исботи ҳамешагии муносибатҳои дӯстонаи миёни ду кишвар мебошанд. Қайд намудан ба маврид аст, ки бо оғози давраи нав ҳамкориҳо ва дӯстӣ миёни ҳалқҳои мо беист таҳқим мейбанд. Инро мо дар ҳама ҳолат, сатҳ ва соҳаҳои алоқаҳои дучониба мушоҳида менамоем. Зиёда аз ин, ҳолати дӯстии амиқи дар сатҳи дучониба ба таври боэътиҳод дӯстии миёни Хитой ва Тоҷикистонро аз таъсири ҳар гуна омилҳои хориҷӣ, ноустувории ҳолати муносибатҳои ҳозира эмин нигоҳ медорад. Ҳамсоягии нек, дӯсти хуб ва шарники боэътиҳод будан - ин тафаккур дар рӯҳияи мардумони мо ҷой гирифтааст;

ҳафтум, дар баробари рушди ҳамкориҳо дар сатҳи дучониба тавсееи ҳамкориҳои бисёрҷониба бо Хитой возеҳ мегардад, ки ниҳоди

муассир дар ин самт Созмони Ҳамкории Шанхай (минбаъд – СХШ) ба шумор меравад. Заминаҳои ҳамкориҳои мутақобила, эътиимида чонибҳо ва дурнамои таҳаввули ҳамкориҳо зарурати омӯзиши ҷиддиро тақозо менамоянд, ки мубрамии таҳқиқотро инъикос менамояд;

ҳаштум, имрӯз дар воситаҳои аҳбори омма (асосан хориҷӣ) дар бораи афзоиши таъсири Хитой ба Тоҷикистон, сиёсати қарзии он ва дурнамои «манғӣ» ва «вобастагӣ»-и кишвари мо иттилооти зиёди гуногунчанба нашр мегардад. Аҳаммияти таҳқиқот аз инъикоси возеҳи масоили ҳамкорӣ, хислати мутақобилаи он, дастоварди чонибҳо ва дурнамои таҳаввули равобити Тоҷикистон ва Хитой бармеояд.

Омӯзиши мавзӯй имкон медиҳад, ки дар муносибатҳои ду кишвар иқтидори бузург ва имкониятҳои истифоданашуда мавҷуд аст ва бо истифодаи онҳо метавон муносибатҳои онҳоро дар тамоми соҳаҳои ҳамкориҳои мутақобилан судманд ба сатҳи нав баровард.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Новобаста аз мавҷудияти доираи васеи адабиёти илмӣ, қайд намудан ба маврид аст, ки масъалаи мазкур дар шакли пешниҳодшуда ва чаҳорҷӯбай таъриҳӣ дар таъриҳнигории ватаний зиёд омӯхта нашудааст.

Сарфи назар аз он ки дар таъриҳнигории ватаний ва хориҷӣ оид ба таърихи ҳамкориҳои ду кишвар ҳаҷми муайяни корҳои илмӣ ҷамъоварӣ гардидааст, аммо то ҳол ҳамкории чонибҳо дар ҷунун шакли васеъ омӯхта нашудааст. Дар алоқа бо ин, зарурати дар шакли низомнок ва фарогири илмӣ таҳлили ҳамкориҳои кишварҳо аз назари таърихи муосир ба амал омад, ки ҳам барои илми таърихи муосир ва ҳам умқи муколамаи ҳамкорӣ миёни ду кишвар мусоидат менамояд.

Мачмуи фарогири адабиёти мавҷударо вобаста ба таҳқиқот метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

Ба гурӯҳи аввал мо таҳқиқоти мутахассисини тоҷикро ворид намудем:

Аҳаммияти баланди илмиро корҳои муҳаққиқи варзида, сиёсатшинос ва дипломат Р.Қ.Олимов [66; 67; 68; 69; 70; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111; 112] соҳиб мебошад. Дар таҳқиқоти

Р.Қ.Олимов, ахаммияти зарурӣ ба таҳлили ҳамкориҳои дучониба ва бисёрчониба миёни Тоҷикистон ва Ҳитой равона гардидааст.

Ҳамзамон, таҳқиқоти собиқ вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Т. Назаровро [80; 81; 82; 83; 117; 118; 119; 120; 121; 122] қайд намудан ба маврид аст, ки дар баробари дигар масъалаҳо, борҳо ба масъалаи ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Ҳитой таваҷҷуҳ намудаанд.

Дар қаринаи рушди робитаҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон, баҳусус бо Ҳитой муҳаққиқон Т. Назаров ва А. Сатторзода [79] таваҷҷуҳи хосса равон намудаанд, ки дар таҳқиқоти онҳо коркарди арзишманди консептуалий дар самти истиқрор ва рушди дипломатияи тоҷик баъд аз касби истиқлол ба назар мерасад.

Дар таҳқиқоти профессор Г. Майтдинова [113; 114; 115] тағиیرотҳои асосӣ дар ҳамкориҳои иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалий дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва нақши қувваҳои хориҷӣ дар равандҳои минтақавӣ баррасӣ гардидааст.

Инчунин, дар кори илмӣ таълифоти олимони тоҷик [73; 74; 75] оид ба таърихи ҳалқи тоҷик аз давраҳои қадимтарин то замони мо, инчунин маълумоти ҷолиб оид ба ҳамкории Осиёи Миёна ва Ҳитой чой дода шудааст. Дар қисми шашум, таърихи сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар солҳои истиқлол баррасӣ гардидааст.

Дар таҳқиқоти муҳаққиқи тоҷик З. Сайдзода [91; 92; 93; 94; 95; 96] таҳлили низомноки рушди муносибатҳои байнидавлатии Тоҷикистон дар давраи истиқрори сиёсати хориҷии он баъд аз касби истиқлол анҷом дода шудааст. Муаллиф талош варзидааст то сиёсати бисёрсамтаи хориҷии «дарҳои кушода»-и Тоҷикистонро ба воситаи баррасии геополитика, баҳусус афзалиятҳои фарҳангии кишвар дар замони муосир таҳлилу баррасӣ менамояд.

Дар диссертатсия инчунин, осори профессорон Н.М. Мирзоев [77; 78] ва Р.Ш. Нуриддинов [85; 86; 87] истифода гардидааст, ки ба таври дақиқ равандҳои ҷаҳони муосир ва таъсири онҳоро дар ташаккули тамоюлҳои сиёсати хориҷӣ дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон таҳлил менамоянд.

Рисолаи номзадии Ш. Шарипов [104] ҷанбаҳои муҳимми ҳамкориҳои сиёсӣ, тичоратӣ-иктисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ва Ҳитойро дар солҳои 90-уми асри XX ва ибтидои асри XXI фаро

мегирад. Рисола аввалин таҳқиқоти фарогирест, ки дар он муаллиф дар асоси маводи ҳуччатӣ решашои таърихии дӯстӣ миёни халқҳои тоҷику хитойӣ, равандҳои пайдоиш ва таҳқим, инчунин, самтҳои асосии ҳамкории онҳоро мекушояд.

Зиёда аз он, дар таҳқиқот диссертатсияи Ҳ. Мирзоев [102; 103] истифода гардид, ки ҷиҳати баррасии масъалаҳои илмӣ-фарҳангии ҳамкории Тоҷикистон ва Хитой мусоидат намудааст. Муҳаққик ҳамкориҳои мутақобилаи қишварҳоро дар самтҳои маориф, илм ва фарҳанг дар доираи дучониба ва дар шакли бисёрҷониба мавриди омӯзиш қарор дода, ҷиҳати рушди ҳамкории қишварҳо тавсияҳои амалӣ ироа намудааст.

Ба гурӯҳи дуюм мо корҳои дастаҷамъонаи муҳаққиқони тоҷиқӣ ва хитойӣ Р. Олимов, М. Халифаев, У. Ситзюй ва Яо Шаочуянро [65] дохил намудем, ки аввалин бор ба матни ҳуччатҳои байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ, ки миёни Тоҷикистон ва Хитой аз соли 1992 - оғози ба роҳ мондани ҳамкориҳои дипломатӣ миёни ду қишвар ба имзо расидаанд, даҳл намудаанд. Дар ин гурӯҳ метавон корҳои олимони тоҷиқу хитойӣ зери таҳрири умумии собиқ вазири корҳои ҳориҷии Тоҷикистон Т. Назаров [98], ки дар он таҳлили самтҳои асосии ҳамкориҳо миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой анҷом ёфтааст, дохил намуд. Муаллифон таваҷҷӯҳи бештарро ба масъалаи ҳамкории Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои ба монанди сиёsat, иқтисод ва фарҳангу маориф равона намудаанд.

Дар диссертатсия аз таҳқиқоти илмии Ван Лин Лин [101] истифода шудааст. Муҳаққики хитойӣ вазъи ҳамкориҳои гуманитарӣ, афзалият ва самтҳои асосии ҳамкории ду қишварро таҳлил намуда, моҳияти рушди соҳаро маънидод намудааст.

Истифодаи осори ин гурӯҳ ва муқоисаи мавқеи назари олимони тоҷиқу хитойӣ заминаи асосии таҳқиқи масоили ҳамкориҳои мутақобила гардиданд.

Ба гурӯҳи сеюм, таҳқиқоти олимони Шуравӣ ва Осиёи Марказӣ А. Ҷекшенқулов [72], С. Кушкумбаев [76], В. Постников [89], С. Примбетов, К. Прохоров [90], К. Портяков [88], А. Торкунов [99], А. Семенов [97], Д.С. Попов [125], Ю. Морозов [116] дохил гардиданд, ки ба таърихи ҳамкори қишварҳои Осиёи Марказӣ, ИҶШС ва Хитой,

инчунин чойгоҳи кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон дар замони муосир бахшида шудаанд.

Дар кори В. Портяков махсусиятҳои асосии ҳаёти сиёсии Хитой дар марҳалай анҷоми идоракуни Тзян Тзимин ва марҳалаи оғози фаъолияти роҳбарии Ҳу Тзинтао, инчунин як қатор мушкилот ва муваффақиятҳои иқтисодии Хитой таҳлил гардидааст.

Дар корҳои А. Ҷекшенқулов ва С. Кушкумбаев нақш ва чойгоҳи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар тақсимоти қувваҳои байналмилалии геополитикӣ ва самтҳои асосӣ дар соҳаи сиёсати хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар қаринаи муносибатҳои онҳо бо Русия ва Хитой таҳлил гардидааст.

Дар таҳқиқоти К. Прохоров масъалаи сарҳади Шуравӣ ва Хитой ба таври мунаzzам равшан гардидааст. К. Прохоров ҳамкорӣ ва муносибатҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва Хитойро оид ба танзими сарҳади шуравӣ-хитойӣ ба таври мушаҳҳас баррасӣ намудааст.

Дар таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои алоҳидаи равобити таърихӣ, масъалаҳои мушаҳҳаси ҳамкорӣ байни ҷонибҳо ва нуқтаҳои назари мухталиф инъикос гардида, дар осори таҳлилшуда таҳқиқи раванди сисолаи рушди мустақили ҳамкориҳо, пайдарпай ва марҳалаҳои ташаккули онҳо ба назар намерасад. Аз ин рӯ, омӯзиш ва инъикоси паҳлулҳои алоҳидаи ҳамкории ҷонибҳо дар ҷаҳорҷӯбай мушаҳҳаси ҳронологии мазкур ҳадафи асосии таҳқиқоти диссертациониро ташкил медиҳанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳои (лоиҳаҳои) илмӣ. Таҳқиқоти диссертационӣ мутобиқ ба мавзуи тасдиқшудаи кафедраи минтақашиносии хориҷии факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзуи «Осиёи Марказӣ дар низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ» барои давраи солҳои 2016-2020 иҷро шудааст.

ТАВСИФИ ҮМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи кори диссертационӣ дар таҳлили раванди истикрор ва рушди ҳамкориҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тиҷоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ маориф миёни Тоҷикистон ва Хитой дар солҳои 1991-2021 зоҳир мегардад.

Барои расидан ба ин аҳдоф вазифаҳои таҳқиқотии зерин муайян гардидаанд:

- таҳлили заминаҳои таърихии ташаккули ҳамкориҳои халқҳои тоҷику ҳитой;
- баррасии барқароршавии робитаҳои сиёсӣ ва дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Ҳитой дар солҳои пасошӯравӣ;
- баррасии вазъи иқтисодии ҳарду давлат дар охири асри XX - оғози асри XXI;
- арзёбии динамикаи рушди ҳамкории тиҷоратӣ-иктисодӣ байни Тоҷикистон ва Ҳитой, инчунин муайян намудани самтҳои асосии он;
- тавсифи соҳтор ва хусусиятҳои ҳамкориҳои давлатҳо дар соҳаи маориф ва фарҳанг;
- таҳлили механизмҳо ва вижагии ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Ҳитой дар доираи соҳторҳои байналмилалӣ, аз қабили СҲШ ва СММ.

Объекти таҳқиқоти диссертационӣ. Шароит ва хусусиятҳои истиқрор ва рушди муносибатҳои байнидавлатии Тоҷикистон ва Ҳитой дар солҳои 1991-2021 ба ҳисоб меравад.

Предмети таҳқиқоти диссертационӣ. Марҳалаҳои асосии таърихи ташаккул ва рушди муносибатҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тиҷоратӣ-иктисодӣ ва фарҳангиву маориф миёни Тоҷикистон ва Ҳитой дар давраи баррасишаванда ба ҳисоб меравад.

Марҳалаи таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқот дар марҳалаи аз соли 2016 то соли 2021 иҷро гардидааст.

Чаҳорҷӯбани хронологияи таҳқиқот. Марҳалаҳои асосии таърихи ташаккул ва рушди муносибатҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тиҷоратӣ-иктисодӣ ва фарҳангиву маориф миёни Тоҷикистон ва Ҳитойро дар солҳои 1991-2021 дар бар мегирад.

Асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқоти диссертациониро равиши низомноки мушахҳаси таърихӣ, ҳамгиришудаи маҷмӯи усулҳои илмӣ: таърих, таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ, назарияи муносибатҳои байналмилалӣ мебошад, ки имкони ташаккули нагоҳи концептуалиро ба рушди ҳамкориҳои тоҷикӣ-ҳитоӣ дар ибтидои асри XXI ва таҳлили мунаzzам оид ба

равандҳои муҳим ва падидаҳо дар таърихи ҳамкории ду кишвар ба ҳисоб мераванд.

Пойгоҳи иттилоотӣ ва озмоишии таҳқиқотро маводди меъёрий-омории ба табърасидаи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон, Вазорати фарҳанги Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон, Вазорати энергетика ва саноати Тоҷикистон, Вазорати мудофиаи Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон, Ҷамъияти дӯстӣ ва ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ, инчунин маълумоти матбуоти даврӣ, рисолаҳо ва дигар адабиёти илмӣ, маводҳои порталҳои иттилоотӣ ва сомонаҳои расмии ба мавзӯи таҳқиқот нигаронидашуда ташкил менамоянд.

Пойгоҳи сарҷашмавии мавзӯъро метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

Гурӯҳи аввал ва муҳими сарҷашмаҳоро осор, баромад ва изхоротҳои расмии Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон [62; 59; 74; 57; 58; 61; 56] ва Раиси Хитой Си Ҷинпин [63; 64] ташкил менамоянд, ки дар онҳо тавсифи умумӣ, дидгоҳ, дурнамо ва самтҳои ҳамкории миёни ду кишвар оварда шудааст.

Гурӯҳи дуюмро ҳуҷҷатҳои расмӣ ташкил медиҳанд, ки ба онҳо санадҳои ҳуқуқӣ, созишиномаҳо, матни қарордодҳо, изхоротҳо ва гайраҳо доҳил мешаванд, ки ба ду давлати соҳибихтиёр тааллук доранд. Миёни онҳо мавқеи маҳсусро «Изҳороти муштарак миёни Тоҷикистон ва Хитой оид ба принципҳои асосии ҳамкориҳо миёни Тоҷикистон ва Хитой» (Пекин, 09.03.1993) [47], «Изҳороти муштарак миёни Тоҷикистон ва Хитой оид ба рушди муносибатҳои ҳамсоягии нек, дустӣ ва ҳамкории ба асри XXI равона гардида» (Душанбе, 04.07.2000) [48], «Изҳороти муштараки Тоҷикистон ва Хитой оид ба истиқрори шарикии стратегӣ» (Пекин, 20.05.2013) ишғол менамоянд [48].

Ба гурӯҳи сеюм маводҳои бойгонӣ доҳил мегардад. Дар кор маводҳо аз бойгониҳои Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон [4; 12; 22; 31; 40; 47; 48], Вазорати фарҳанги Тоҷикистон [2; 5; 16; 17; 29; 34; 44; 53], Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон [1; 3; 8; 9; 10; 13; 14; 15; 18; 19; 20; 23; 24; 25; 27; 32; 37; 38; 41; 45; 46; 49], Вазорати энергетика ва саноати Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми

Тоҷикистон [6; 7; 21; 28; 35; 51; 52; 55], Ҷамъияти дӯстӣ ва ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ ва Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши Тоҷикистон истифода гардидаанд [30].

Гурӯҳи чоруми сарчашмаҳоро матбуоти даврӣ, маводҳои оҷонсиҳои иттилоотӣ, мавод аз сарчашмаҳои электронӣ ва сомонаҳои ҳабарии марбут ба мавзӯи таҳқиқот ташкил менамояд.

Маводи оҷонсиҳои иттилоотӣ дорои маълумоти даврӣ ва рӯзмарои ҳабарӣ оид ба ҷанбаҳои муҳталифи ҳамкорӣ, масъалаҳои мавҷуда ва дурнамои ба он алоқаманд мебошанд. Таҳлили онҳо имкон медиҳад, ки тасаввуротро вобаста ба самтҳои ҳамкории кишварҳо ниҳоят ҷастане намуда, шароити воқеаҳои таҳқиқшавандаро амиқтар дарк намоем.

Боиси таъкид аст, ки маводи гурӯҳҳои сарчашмавӣ дар маҷмуъ, тасаввуроти комилро дар бораи ҳолат ва дурнамои ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Хитой фароҳам меорад. Новобаста аз он, ки маводи ин гурӯҳҳо қисман хислати оморӣ ва ҳронологӣ доранд, вале маҳз омӯзиши онҳо дар якҷоягӣ бо адабиёти истифодашуда, таҳлили умумӣ ва муқоиса моҳияти таҳқиқоти моро фароҳам овард.

Навғонии илмии тадқиқот ба дарки ҳамаҷонибаи равандҳои ташаккул ва рушди ҳамкориҳои Тоҷикистону Хитой дар давраи аз соли 1991 то 2021 бо таваҷҷӯҳ ба ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии башардӯстона асоснок мегарداد.

Навғониҳои илмӣ дар ҷунин шакл муайян мегардад:

- заминаҳои таърихии ташаккули ҳамкориҳои ҳалқҳои тоҷику Ҳитоӣ таҳлил гардид;
- барқароршавии робитаҳои сиёсӣ ва дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Хитой дар марҳалай пасошӯравӣ баррасӣ гардид;
- роҷеъ ба вазъи иқтисодии Тоҷикистон ва Хитой дар охири асри XX -а оғози асри XXI таҳлил анҷом дода шуд;
- таҳаввули рушди ҳамкориҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ миёни дӯдавлат арзёбӣ гардида, инҷунин самтҳои асосии он муайян карда шуд;
- соҳтор ва ҳусусиятҳои робитаҳои дучонибаи давлатҳо дар соҳаи маориф ва фарҳанг тавсиф гардид;

- механизмҳо ва вижагии ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Ҳитой дар доираи сохторҳои байналмилалӣ, аз қабили СҲШ ва СММ таҳқиқ гардид.

Муқаррароти асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мегарданд:

1. Тоҷикон ва хитойиҳо аз давраҳои қадим дар ҳамсоягӣ бо якдигар зиндагӣ менамоянд. Дар давраи сулолаи Фарбии Хан сафири хитойӣ Ҷан Сян дар соли 138 то замони мо ду маротиба ба ҳудудҳои фарбӣ ташриф оварда, роҳи машҳури абрешишро кушода, ба алоқаҳои дӯстонаи миёни ҳалқҳои хитойӣ ва тоҷикон оғоз баҳшид. Ин алоқаҳо, мубодилаҳои тичоратӣ ва ҳамкориҳо марҳала ба марҳала, ба ҳусус дар аҳди Сомониён ташаккул ёфта, новобаста аз мушкилоти таъриҳӣ дар давраҳои дигар, ҳатто дар замони мавҷудияти давлати Шуравӣ идома доштанд.

2. Дар марҳалаи муосир раванди рушди ҳамкориҳои дучонибай мутақобилан судманд миёни кишварҳо аз фаъолияти Вазорати корҳои хориҷӣ ва сафоратхонаҳои ду кишвар вобастагӣ доранд. Қайд кардан ба маврид аст, ки 4 январи соли 1992 миёни Тоҷикистон ва Ҳитой муносибатҳои дипломатӣ барқарор карда шуд ва дар солҳои баъдӣ сафоратхонаҳо дар ҳудуди ҳарду кишвар фаъолиятро оғоз намуданд.

3. Бо барқарорсозии муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон ва Ҳитой ҳамкориҳои густурда дар соҳаҳои гуногунии ҷамъиятии ҳарду кишвар, аз қабили иқтисод, маориф, фарҳанг ва гайра ба роҳ монда шудаанд. Новобаста аз оне, ки дар марҳалаҳои аввали рушди давлати соҳибиستиклоли Тоҷикистон бисёр мушкилиҳо ҷой доштанд, ҳамкориҳои байнидавлатии Тоҷикистон ва Ҳитой дар соҳаҳои мухталифи ҳалқҳо густариш ёфтанд.

4. Дар давраи омӯзиш раванди мунтазами рушди ҳамкориҳои дарозмуддат дар соҳаҳои иқтисод ва савдои байни кишварҳо мушоҳида карда шуданд. Дар баробари тавсевъаи ҳамкориҳои иқтисодӣ, тавсевъаи сармоягузорӣ ва таҳияи тарҳҳои муштарак ин омил дар афзоиши гардиши молҳои мутақобила зуҳур меқунад. Агар дар соли 1993 ҳачми муомилоти мол миёни Тоҷикистон ва Ҳитой 8,9 миллион доллари амрикоиро ташкил дода бошад, пас дар соли 2021 бар асари таъсири пандемияи коронавирус бо талошҳои ҳукуматҳои ду кишвар табодули коло байни ба 550 миллион доллар расиданд.

5. Бояд гуфт, ки муносибатхо дар соҳаи маориф ва фарҳанг байни давлатҳо аз рӯзҳои аввали истиқолият ба роҳ монда шуда буданд. Дар доираи ҳамкорӣ дар соҳаи маданият, рузҳо ва ҳафтаҳои маданият, ташкили намоишҳои кинематографистон, суратгирий ва санъати тасвирӣ, сафарҳои мутақобилаи ходимони маданияту санъат анъана шудааст. Яке аз механизмҳои дар ин соҳа амиқ гардондани муносибатхо ин Ҷамъияти тоҷикистонии дустӣ ва алоқаҳои маданий бо мамлакатҳои ҳориҷ мебошад.

Асоси ҳамкориҳои Тоҷикистону Чин дар соҳаи маориф дар моҳи марта соли 1993 дар нахустин мулоқоти сарвари Тоҷикистон дар Ҳитой гузошта шуда буд. Ҳамкорӣ дар соҳаи маориф бо назардошти ҷалби теъоди зиёди донишҷӯён ба донишгоҳҳои ҳарду қишивар дар сатҳи баланд қарор дорад. Ҷанбаи асосии робитаҳои мутақобилан судманди Тоҷикистон ва Ҳитой дар соҳаи маориф ҳамкориҳои байни донишгоҳҳо мебошад. Қабл аз пандемия беш аз 3 ҳазор донишҷӯи тоҷик дар беш аз 112 муассисаи олии таълимии Чин таҳсил мекарданд.

6. Тоҷикистон ва Ҳитой дар чаҳорҷӯбай созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, ба монанди СҲШ ва СММ ҳамкории фаъол доранд. Тоҷикистон ва Ҳитой дар доираи ҳамкориҳо дар майдонҳои СММ ва СҲШ вобаста ба мушкилоти асосии замони муосир мавқеи монанд ва наздиқро коркард намудаанд. Ҳарду давлат ташаббусҳои яқдигарро дар чаҳорҷӯбай СММ ва СҲШ дастгирӣ намуда дар ин самт ҳамкорӣ менамоянд.

Аҳаммияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқот дар он ифода мейбад, ки мавод ва хулосаҳои рисола метавонанд ҳамчун асос барои таҳқиқоти минбаъдаи масъалаи муносибатҳо миёни Тоҷикистон ва Ҳитой, ҳангоми коркарди якҷояи лоиҳаҳои давлатӣ дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, инчунин ҳангоми коркарди барномаҳои таълимӣ ва курсҳо барои муассисаҳои олии таълимӣ, нашри дастур ва роҳнамоҳои таълимӣ хизмат намоянд.

Инчунин, аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар навиштани таҳқиқоте, ки ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии мардумони ду қишивари ҳамсоя, ҳангоми хондани курсҳои лексия оид ба таърихи ватаний ва

муносибатҳои байналмилалӣ, инчунин тартиби нақшаҳои рушди муносибатҳои дипломатӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ва Ҳитой дар марҳалай мусоидат намоянд.

Дараҷаи ӯзғимонакии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар дақиқияти маълумотҳо, кофӣ будани ҳачми он ва нашрияҳои таҳқиқшуда зоҳир мегардад. Ҳулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ-амалӣ пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи “Истиқор ва рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Ҳитой дар даврони Истиқлолия (солҳои 1991-2021)” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таъриҳ ба шиносномаи 07.00.15-таърихи муносибатҳои байналмиллалӣ ва сиёсати хориҷӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шаҳсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шаҳсии довталаб дар таҳия ва асосноксозии номи мавзузъ, таҳия ва татбиқи нақшаи кор, ҷамъоварӣ ва таҳияи маводҳои илмӣ, омӯзиши адабиёти мавҷуда, коркарди мағҳуму консепсияи нав, таҷлили шароит ва ҳусусиятҳои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Ҳитой ифода мейбад.

Тасвиви амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаласаи васеи кафедраи минташиносии хориҷӣ, муносибатҳои байналмиллалӣ ва Шурои олимони факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон муҳокима гардида ба ҳимоя тавсия шудааст. Аз рӯи натоҷиҳи таҳқиқот маърузаҳои илмӣ дар конфронсҳои илмӣ-назариявии донишгоҳӣ ва ҷумҳуриявӣ пешниҳод шуда, дар маҷаллаҳои илмӣ ва матбуоти даврии ҷумҳуриявӣ ба нашр расидаанд.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот ва муқаррароти диссертатсия дар 5 мақолаҳои илмии маҷаллаҳои тақризшавандай Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Тоҷикистон ва 2 мақолаҳои илмӣ дар маҷмуи мақолаҳои конференсияҳои илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ интишор гардидаанд.

Соҳтор ва ҳачми рисола. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҳачми 175 саҳифаи чопӣ иҷро шуда, аз мундариҷа, номгӯи ихтисораҳо,

муқаддима, се боб, шаш зербоб, хулоса, рўйхати сарчашма ва адабиёти истифодашуда иборат аст.

ҚИСМАТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамии мавзуи таҳқиқотӣ асоснок гардида, сатҳи таҳқиқотии он, мавзӯъ, объект, мақсаду вазифаҳои таҳқиқот, асосҳои методологӣ, назариявӣ, навғонии илмӣ, нуқтаҳои илмии ба ҳимоя пешниҳодшуда, аҳаммияти назариявӣ ва амалии диссертатсия муайян карда шудааст. Инчунин тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот, саҳми шахсии довталаబ, соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия пешбинӣ шудааст, ки аз маҳсусиятҳои ташаккули ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой дар давраи навини таъриҳӣ шаҳодат медиҳанд.

Боби якуми таҳқиқот - «**Ҳамкориҳои сиёсӣ-дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии ҳалқии Хитой**» номгузорӣ шуда, аз ду зербоб иборат аст. Дар ин боб ҳусусиятҳои хосси марҳалаҳои таърихии ташаккули ҳамкориҳои ҳалқҳои тоҷику хитойӣ баррасӣ гардида, истиқрор ва инкишофи ҳамкориҳои сиёсӣ дар даврони истиқлол мавриди омӯзиш қарор гирифтанд.

Дар зербоби якуми боби мазкур «**Заминаҳои таърихии ташаккули ҳамкориҳои ҳалқҳои тоҷику хитойӣ**» муаллиф таърихи ҳамкориҳои ду ҳалқ, марҳилаҳои рушди онҳо, таъсири мутақобилаи фарҳангӣ ва ҳусусиятҳои хоси онро таҳлил намудааст.

Мусаллам аст, ки таърихи ҳамкориҳои ҳалқҳои тоҷику хитойӣ аҳ даврони қадим маниша мегирад. Аҷдодони тоҷик ҳанӯз то ташаккули Роҳи абрешим тичорати байнидавлатӣ ва минтақавиро бо Хитои қадим оғоз ва тавсееа доданд.

Ба ақидаи муаллиф, сафири хитойӣ Чжан Сян дар соли 138 то замони мо ду маротиба ба ҳудудҳои ғарбӣ ташриф оварда, роҳи машҳури абрешимро кушода, ба алоқаҳои дӯстонаи миёни ҳалқҳои хитойӣ ва тоҷикон оғоз баҳшид.

Дар асрҳои IX-X дар замони давлати Сомониён алоқаҳои тичоратӣ бо Хитой рушд менамояд. Пойтаҳти Сомониён шаҳри Бухоро ва шаҳри Самарқанд марказҳои бузурги ҳунармандӣ ва тичорат, илм, адабиёт ва санъат буданд. Муносибатҳои давлати

Сомониён ва Хитой, пеш аз ҳама, бо Рохи бузурги абрешим, ки тавассути Самарқанд мегузашт, сурат мегирифт.

Новобаста аз истилои муғул таъсири фарҳанги тоҷик коҳиш наёфта, баъди забти Хитой низ забон ва маданияти хитойӣ тадриҷан истилогарони муғулро ба суйи худ ҷалб менамуд.

Дар асрҳои XV–XVII бартарии мукотиба бо забони ҷағатоӣ дар миёни аҳолии Кошғару Ёрканд ба назар мерасад, вале дар баробари ин навиштаҷотҳои зиёде бо ҳатти форсӣ низ вучуд доштанд.

Дар давоми асрҳои XVIII–XX намояндагони ҳалқҳои эронизабон як табақаи доимӣ ва муҳимми аҳолии шаҳрӣ буданд. Дар шаҳрҳои ҷануби минтақа шаҳракҳои тиҷоратии бадаҳшониҳо, шугнониҳо, паштунҳо ва дигарон барпо гашта будаанд, ки ба забонҳои эронии шарқӣ сӯхбат мекунанд. Инчунин. дар байни муҳочирони Бухоро низ забони форсӣ ҳукмфармо буд.

Ба ақидаи муаллиф, дар давраи шӯравӣ муносибатҳои мустақил миёни Тоҷикистон ва Хитой ба назар намерасид. Новобаста аз ин дар ҷаҳорҷӯбай Вазорати тиҷорати ҳориҷии собиқ ИҶШС, савдои ҳориҷии Союзвнешторг миёни кишварҳо муомилоти молу маҳсулот ба назар мерасид. Аз Тоҷикистон ба Хитой трансформаторҳои барқӣ, яҳдонҳои “Помир”, дастгоҳҳои боғандагию ресандагӣ, матоҳои пахтаги, матоъҳои абрешимӣ, алюминӣ, ҳамчунин пахта ва монанди онҳо содир карда мешуд.

Дар навбати худ ба воситаи Вазорати тиҷорати ҳориҷии собиқ ИҶШС, савдои ҳориҷии Союзвнешторг ва монанди онҳо Хитой молу матоъҳои пахтагин, матоъҳои нағиси абрешимӣ, чиниворӣ, термосҳо ва ғайра ба Тоҷикистон ворид карда мешуд.

Бо мурури замон қавму ақрабои мо бо сабабҳои гуногун дар қисми вилояти муҳтори Синсзян Уйғури Хитой ҷой гирифта, 17 сентябрри соли 1954 ноҳияи Тошқӯргонро бунёд намуданд [87, с. 544].

Хитоийҳо дар тӯли асрҳо дарк намуданд, ки тоҷикон ҳалқи хеле қадимӣ ба шумор рафта, бо асили ва наҷоди ориён доҳил шудани худ фарқ мекунад. Ҳамкорӣ бо миллати тоҷик барои онҳо чӣ дар Хитой ва ҷои берун аз марзи он маънои бурдбориро дошт. Хитоийҳо дар шаҳсияти тоҷикони дар Тошқӯргон сукунатдошта ба ҳалқи асили тоҷик самимият доранд. Чунин меҳру рафоқат буд, ки Ҳукумати

Хитой яке аз аввалинҳо шуда, соҳибистиклолии Тоҷикистонро эътироф намуда, дар пойхтаҳти кишвар сафоратхона ва намояндагии тичоратии худро таъсис дод [87, с. 544].

Муаллиф қайд менамояд, ки ҳалқҳои мо таъриҳан алоқаҳои зич ва пурсамар дошта, пайваста барои беҳтар намудани онҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ талош меварзианд.

Дар робита ба ин, метавон гуфт, ки танҳо бо қасби истиқлоли давлатии Тоҷикистон дар соли 1991 ба ҳамкориҳои бисёрсатҳаи сиёсӣ-дипломатӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ миёни давлат ва ҳалҳои мо дубора мустаҳкам гардид.

Ҳамин тарик, таҳлили муносибатҳои ҳалқҳои тоҷику хитойӣ дар давраи таҳқиқшаванда нишон медиҳанд, ки таърихи тоҷикон ва хитойиҳо гуногуншакл мебошанд, аммо онҳо дар тули ин солҳо дар ҳамсоягӣ, канори ҳам зиндагӣ намуда, дар ин муддат ба ҳам ба дастовардҳои зиёд ва ҳам мушкилот рӯ ба рӯ гаштанд. Василаи асосии онҳо Роҳи бузурги абрешим гардид, ки он дар истиқрор ва рушди муносибатҳои ҳалқҳои тоҷику хитойӣ нақши бузург бозид. Тичорат тавассути Роҳи бузурги абрешим тоҷикон ва хитойиҳоро аз давраҳои дур мепайвандад. Абрешими хитойӣ ва матои тунук дар кишварҳои Гарб маъруфияти зиёдро маҳз бо шарофати аспҳо ва уштурони дуқӯҳонаи боҳтарӣ пайдо намудаанд. Дар давраи шуравӣ низ муносибатҳои мустақил миёни Тоҷикистон ва Хитой ба назар намерасид. Новобаста аз ин дар чаҳорҷӯбаи Вазорати тичорати ҳориҷии собиқ ИҶШС миёни кишварҳо муомилоти молу маҳсулот ба назар мерасид.

Дар маҷмуъ, кишварҳои мо таъриҳан равобити зич ва пурсамар дошта, пайваста барои беҳтар намудани онҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ талош меварзианд.

Зербоби дуюми боби якум - «**Барқароршавии робитаҳои сиёсӣ ва дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии ҳалқии Хитой дар замони истиқлол**» ном гирифта, муаллиф дар он раванди ташаккули ҳамкориҳои сиёсии ҷонибҳоро дар радифи қасби истиқлолият баррасӣ намудааст.

Истиқлол ба ҳалқи тоҷик дар баробари амалӣ гаштани ормонҳои ҳазорсола оид ба ташаккули давлатдории миллӣ имконияти

роҳандозии равобити мутақобиларо бо кишварҳои чомеаи ҷаҳонӣ фароҳам овард. Баъд аз эъон кардани истиқолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хитой яке аз аввалин кишварҳо буд, ки 4 январи соли 1992 бо Тоҷикистон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуд.

Барои рушди босуръати ҳамкориҳои мутақобила оғози ҷангӣ шаҳрвандӣ, буҳрони иқтисодӣ ва мавҷудияти масъалаҳои баҳсноки сарҳадӣ байни кишварҳо монеа эҷрод менамуд.

Таъини Сафири Фавқулода ва Муҳтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Хитой бо қароргоҳи доимӣ 9 январи соли 1997 дар Пекинро метавон яке аз омилҳои рушди ҳамкориҳои дучониба номид. Аввалин Сафири Фавқулода ва Муҳтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Хитой Каримов Ҷамшед Ҳалилович (январи соли 1997- майи соли 2002) ба ҳисоб меравад.

Дар марҳалайи аввали истиқолият заминаи аҳдномавӣ-хуқуқии муносибатҳои сиёсӣ – дипломатӣ гузошта шуданд, ки асоси рушди ҳамкориҳои мутақобила гардиданд.

Эътиимида мутақобила ва хусни тафоҳум заминаи баррасии масъалаҳои ҳалношудаи сарҳади давлатӣ ва ташкили комиссияҳои гуногун дар форматҳои муҳталиф гардид, ки бо талоши якҷоя Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой онро соли 2002 ҳал намуданд. Боиси таъқид аст, ки ҳалли масоили сарҳадӣ заминаи ташаккули сатҳи бисёрҷонибаи ҳамкорӣ гардид, ки дар симои Панҷгонаи Шанхай ва СҲШ ифода мейфт.

Ташаккули иқтидори бузурги афзоиш ва пешомадҳои хуби муносибатҳои Тоҷикистону Хитой маҳз дар солҳои аввали истиқолият гузошта шуданд, ки дар он, аз ҷумла муносибатҳои дӯстона миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Роҳбарони Хитой, ба хусус бо Си Ҷинпин ба таҳқими ҳамкориҳо миёни ду кишвари ҳамсоя мусоидат намуданд.

Сафари Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Хитой дар моҳи майи соли 2002 дурнамои васеи ҳамкориҳои мутақобила миёни кишварҳоро кушод. 10-соли истиқрори муносибатҳои дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Хитой ба он оварда расонид, ки аз моҳи декабри соли 2002 дар Помири Шарқӣ ҳифзи китъаи 509 километраи сарҳади Мурғоб ба тобеияти сарҳадчиёни тоҷик ворид гардид [12].

Солҳои 2003–2004 яке аз афзалиятаҳои сиёсати ҳориҷӣ пешниҳоди ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо Ҳитой буд. Дар ин муддат якчанд воҳӯриҳо ва музокирот дар сатҳи Президентҳо ва Ҳукуматҳои Тоҷикистон ва Ҳитой баргузор гардид.

Ба навиштаи сиёсатшиноси тоҷик Р. Олимов: «Ҳолати калидӣ дар рушди заминаҳои меъёрӣ-хукуқии равобити байнидавлатии ҳар як қишвар таҷдид ва мутобиқсозии онҳо ба ҳаёти воқеии иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайраҳо мебошад. Бо ибораи дигар, моддаҳои аҳднома натанҳо таҷрибаи мавҷударо ҷамъбаст менамояд, балки ба рушди ояндаи амсилаи муносибатҳо равона гардад».

Ба ақидаи муаллиф, рушди тадриции ҳамкориҳои мутақобила, шабоҳати мавқеъ оид ба масоили байналхалқӣ асоси таҳаввули муносибат ба сатҳи шарикии стратегӣ гардиданд (Изҳороти муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳитой оид ба истиқрори шарикии стратегӣ (Пекин, 20.05.2013), ки аз дараҷаи баланди яқдигарфаҳмӣ, мувофиқати комили мавқеъ ва набудани ихтилоф байни яқдигар шаҳодат дода, ҷавобгӯйи манфиатҳои мутақобила мебошад.

Тоҷикистон ва Ҳитой қабули Аҳднома дар бораи ҳамсоягии нек, дӯстӣ ва ҳамкориро миёни Тоҷикистон ва Ҳитой аз 15 январи соли 2007 ва Изҳороти муштараки Тоҷикистон ва Ҳитойро оид ба истиқрори муносибатҳои шарiki стратегӣ аз 20 майи соли 2013, инчунин меъёрҳои умумиэътирофшудаи хукуқи байналхалқиро бо мақсади тавсее ва таҳқими ҳамкориҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ, татбиқи маҷмӯии меъёрҳои дарозмуддат Протоколи ҳамкорӣ миёни Тоҷикистон ва Ҳитойро барои давраи солҳои 2015-2020-ро қабул намуданд.

Дар асоси протоколи мазкур Тоҷикистон ва Ҳитой ба мувофиқа омаданд, ки ҳамкориҳо дар соҳаҳои: сиёсӣ, иқтисодӣ ва тиҷоратӣ, навоварӣ, саноат, ҳочагии қишлоқ, ҳарбӣ ва амният, нақлиёт ва гумруқ, соҳаи гуманитарӣ барои солҳои 2015-2020 рушд медиҳанд.

Дар заминаи ҳамкориҳои гуманитарӣ бояд тазаккур дод, ки Ҳитой кумакҳои мунтазами худро ба Тоҷикистон равона месозад.

Дар соли 2020 тибқи иттилои мақомотҳои омории чумхурӣ, Тоҷикистон аз ҷониби Хитой дар ҳаҷми тақрибан \$56 млн, ёрии башардӯстона қабул намудааст.

Дар маҷмӯъ, таҳлили муносибатҳои Ҷумҳурии тоҷикистон ва Хитой дар давраи таҳқиқшаванд нишон медиҳад, ки баъди он ки 9 сентябри соли 1991 Тоҷикистон аз истиқлолияти худ эълон дошт, Хитой яке аз аввалин кишварҳое буд, ки 4 январи соли 1992 бо Тоҷикистон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуд. Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ барои ҳамкориҳои комил миёни Тоҷикистон ва Хитой масъалаҳои ҳалнашудаи сарҳади давлатӣ вучуд дошт, ки бо талоши якҷоя онро соли 2002 ҳал намуданд. Ҳамзамон, муносибатҳо миёни Тоҷикистон ва Хитой намунаи олии муносибат ва ҳамкориҳои бомувафғаки қудрати ҷаҳонӣ бо ҳамсояҳои худ мебошанд. Онҳоро дараҷаи хеле баланди боварӣ ба ҳамдигар, ба ҳам мувофиқ будани муносибатҳои концептуалӣ оид ба доираи васеи масъалаҳои байналмилалӣ, эҳтироми гуногунии фарҳангҳо ва майли инкишофи якҷоя мустаҳкам мекунанд. Бо итминон метавон гуфт, ки муносибатҳои Тоҷикистону Хитой имрӯз давраи гулгулшукуфии ҳудро аз сар мегузаронанд. Бешубҳа, онҳо иқтидори бузурги афзоиш ва пешомадҳои хеле хуб доранд. Инчунин, муносибатҳои дӯстона миёни Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси ҳукумати Хитой Си Ҷинпин ба таҳқими ҳамкориҳо миёни ду кишвари ҳамсоя мусоидат менамоянд.

Ҳамин тавр, шарикӣ стратегӣ ҳамчун сатҳи муносибат байни кишварҳо, дараҷаи баланди якдигарфаҳмӣ, мувофиқати комили мавқеъ ва набудани ихтилоф байни якдигар, ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Хитой дар замони мусоир дар сатҳи олӣ қарор доранд. Ҳамасола саҳифаи тозае дар муносибатҳои дипломатии ин ду кишвар боз мешванд, ки ҷавобгӯйи манфиатҳои мутакобила мебошад.

Боби дуюми диссертатсия – «Ҳамкории тиҷоратӣ-иктисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии ҳалқии Хитой» аз ду зербоб иборат мебошад. Дар ин боб марҳилаҳои рушди иқтисодии кишварҳо, маҳсусияти рушд, ислоҳоти иқтисодӣ ва самтҳои асосии ҳамкории тиҷоратӣ-иктисодӣ миёни Тоҷикистону Хитой мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Зербоби якуми боб «**Вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии ҳалқии Хитой дар охири асри XX ва оғози асри XXI**» ном гирифта, вазъи иқтисодии кишварро баъд аз қасби истиқлолият, мушкилоти солҳои ҷанги шаҳрвандӣ, ислоҳоти иқтисодӣ ва рушди онро инъикос менамояд. Дар баробари ин тавсифи иқтисодии Хитой ва дастовардҳои кишвар дар охири асри XX ва оғози асри XXI баррасӣ мегарданд.

Фурӯпошии ИҶШС ва қандашавии алоқаҳои ҳочагидорӣ байни собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ба шиддати масъалаҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикистон мусоидат намуд. Ҷангиги шаҳрвандӣ на танҳо ҳаёти даҳҳо ҳазор одамонро рабуд, балки зарбаи ҷиддӣ ба иқтисод, иқтидори қадрӣ, инфрасоҳтор зад. Он ба рафти ислоҳоти иқтисодии таъсири манғӣ расонид. Ҳамзамон, зарари умумии иқтисодӣ назаррас мебошад – зиёда аз 10 млрд. доллари ИМА, ба хусус вақте ки онро бо ҳаҷми ММД-и ҳозира ё даромадҳои давлатии буҷети кишвар муқоиса намоем.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1992-1997) қоҳиши иқтисодии ҷумҳурий ба такрибан 70% -и маҷмуui маҳсулоти дохилӣ аз соли сатҳи 1990 расид.

Барои қатъиян беҳтар намудани нишондодҳои самаранокии иқтисодӣ талошҳои зиёд дар мукаммал намудани ташкили истеҳсол ва суръати назарраси пешрафти илмӣ-техникиро тақозо менамуд. Барои ҳалли ин вазифаҳо баланд бардоштани таҳассуси қасбии кормандон, соҳибкорон ва ҳамаи роҳбарон зарур буд.

Баъди имзои Созишномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар кишвар қоҳиши нишондодҳои иқтисодии миллӣ боздошта шуд. Минбаъд ба Ҳукумат муюссар гардид, ки сол то сол вазъиятро ба эътидол оварда аз соли 2000 рушди тадриҷии иқтисодии миллиро оғоз намуд.

Афзоиши иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2000 110,8%, дар соли 2003 – 111,0%, дар соли 2004 – 110,6%-ро ташкил дод. Бо афзоиши нишондодҳои иқтисодӣ нишондоди ҳаёти аҳолӣ низ боло рафта сатҳи қашшоқӣ поён рафт. Ба ҳисоби миёна дар муддати солҳои 2000 то 2015 афзоиши маҷмуui маҳсулоти дохилӣ 7,7%. ро ташкил дод [75, с. 18].

Новобаста аз таъсири манфии пандемияи COVID-19 дар натиҷаи андешидани тадбирҳои зиддибӯхронӣ дар соли 2021 устувории нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ таъмин гардида, рушди воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 9,2 фоизро ташкил дод, ки ишондиҳандаи баландтарин дар 17 соли охир ба ҳисоб меравад.

Рушди иқтисоди Хитойи мусир бо эъломи ислоҳоти Дэн Сяопин дар соли 1978 оғоз мешавад. Бо шарофати ҳавасмандкунии содирот, талаботи дохилӣ ва бо такя ба «сиёсати фаоли молиявӣ» (дар маблағгузории калонмиёси когазҳои қимматнок ба мақсади сармоягузорӣ ва пешгирии афзоиши норасоии буҷет ифода меёфт), ба Хитой мӯяссар гардид ки ба болоравии динамикии иқтисод – зиёда аз 7% ҳамасола дастёб шавад. Тибқи маълумоти Раёсати давлатии омори Хитой, дар солҳои 1998-2001 ММД кишвар ба 33,9% дар баробари афзоиши ҳамзамони даромадҳои буҷетӣ ба 89,2%, содирот ба 45,6%, воридот ба 71,1% афзоиш ёфт [88, с. 21].

Воқеан Хитой тавонист мӯъҷизаи иқтисодиро амалӣ намояд, ислоҳоти иқтисодии Ҳукумати кишвар натиҷаҳои мусбат доданд.

Ба ақидаи муаллиф, маҳз дар асоси татбиқи ислоҳоти муваффақ ва рафъи тадриции мушкилот Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳолати буҳронӣ берун шуда, бо роҳи рушди устувор ба пеш меравад.

Ҳамин тавр, таҳлили вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой нишон доданд, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ иқтисоди Тоҷикистон дар ҳолати риққатовар буд, заҳари фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ ниҳоят бузург аст. Бар ин асос, коҳиши иқтисоди Тоҷикистон аз соли 1991 то соли 1997 идома ёфта, танҳо аз соли 1997 болоравии иқтисоди кишвар ба назар мерасад. Зеро соли 1997 Созишиномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоити миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расид. Дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон таҳқими назарраси низоми молиявӣ ба даст омад. Суръати рушди иқтисодӣ ҳамасола ба назар мерасад. Ба ҳисоби миёна дар муддати солҳои 2000 – 2015 болоравии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 7,7% -ро ташкил дод. Дар назди Тоҷикистон фаъолияти дурударози бартараф кардани тамоми мушкилоти мавҷуда истодаанд. Барои ин дар навбати аввал мебояд мутахассисони хубро омода намуд. Ҳоло аксар кишварҳои пешрафтаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дарк менамоянд, ки

бे ҳалли омодагии сифатии мутахассисон рушди мукаммали иқтисод бо механизмҳои босуботи молиявӣ мушкил мебошад [73, с. 650].

Дар солҳои ислоҳот дар Хитой тавонистанд, ки вазифаҳои муҳимми якумдарава – қонеъ намудани талаботҳои асосии ҳаётан муҳимми ҳалқи хитойӣ, таъмини он бо ҳӯроқа ва сару либос, афзоиши чоркаратаи иқтидори иқтисодии ҳудро амалӣ намоянд. Дар солҳои 80-ум ва 90-уми асри XX Хитой бо роҳи пайгиранаи рушд равона буда, тадриҷан иқтисодро ба ҳолати афзоиши устувор бо ҳифзи тавозун байни субот, ислоҳот ва рушд ворид намуд. Ин ҳолат бо принсипи «бе субот ислоҳот нест, бе ислоҳот рушд нест» ҳамоҳанг буд. Баъди ислоҳоти иқтисодӣ ба Хитой муюссар гардид, ки ба натиҷаҳои фавқуллода ноил гардад, суръати миёнаи солонаи афзоиши ММД ба таври воқеъ 8%-ро ташкил дод, ки ин ба Хитой имконияти табдил ба яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳонро фароҳам овард. Дар натиҷа соли 2009 иқтисоди Хитой дар ҷаҳон ба ҷои дуюм баромада аз Чопон пеш гузашт.

Дар маҷмуъ, рушди устувори ҷонибҳо заминаи умқи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва афзоиши тиҷорати мутакобила гардида, ба манфиати ҷонибҳо ҷавобгӯ мебошад.

Зербоби дуюми ин боб – **«Сатҳи рушди ҳамкории тиҷоратӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии ҳалқии Хитой: самтҳои асосии он»** ном дошта, муаллиф рушди тадриҷии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва самтҳои афзилиятноки онро нишон медиҳад.

Ба ақидаи муаллиф, муносибатҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ байни Тоҷикистону Хитой дар ибтидои солҳои 90-ум дар сатҳи паст буда, бо истиқори сулҳ ва ваҳдати миллӣ, танзими баҳсҳои сарҳадӣ ҳамкории тиҷоратӣ-иқтисодӣ байни кишварҳо бо суръати баланд инкишоф ёфтанд. Дар ин радиғ яке аз омилҳои умқ ва тавсеаи ҳамкориҳои Тоҷикистону Хитой ин ифтитоҳи гузаргоҳи Кулма/Қаросу дар сарҳади давлатҳо соли 2004 мебошад.

Бо талоши роҳбарияти Тоҷикистон ва Хитой гардиши тиҷоратӣ байни кишварҳои ҳамчавор ҳамасола афзоиш мейбад. Агар соли 1992 ҳаҷми савдо байни давлатҳо 2,75 млн. долларро ташкил медод, пас дар соли 2021 новобаста аз таъсири пандемияи коронавирус табодули мол миёни ду кишвар ба 550 млн. доллар баробар гардид [126].

Дар ибтиди асири XXI, дар чахорчӯбаи қарзҳои имтиёзном барои кишварҳои узви СҲШ аввалин лоиҳаҳои коммуникатсионӣ ва интиқоли ХИБ бунёд гаштанд, ки на танҳо омили аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани кишвар, балки заминаи рушди устувор гардиданд.

Ҳалқаи асосии ҳамкории тиҷоратӣ-иктисодии ҷонибҳо савдои дучониба ба шумор меравад. Табодули мол миёни Тоҷикистон ва Хитой аз ибтиди солҳои навадум рушд ёфта, соли 1992 ба 2,75 млн. соли 1993 ҳаҷми савдо байни Тоҷикистон ва Хитой 8,9 млн долларро ташкил медод. Вале ин марҳалаи ибтидой дар муносибатҳои тиҷоратӣ-иктисодӣ байни кишварҳои ҳамчавор ба ҳисоб мерафт. Дар солҳои минбаъда болоравии босуръати нишондодҳои ҳаҷми савдо байни Тоҷикистон ва Хитой ба назар мерасанд [126].

Соли 2003 ҳаҷми савдо байни кишварҳо 38,8 млн. долларро ташкил дода, аллакай соли 2004 то 69, 9, млн доллар афзоиш ёфт. Нишондоди мазкур дар соли 2005 ба 157,9 млн доллар, соли 2006 то 323,8 млн. доллар, дар соли 2007 то 524 млн доллари ИМА баробар гардид. Аз соли 2007 то соли 2011 гардиши тиҷоратӣ байни кишварҳои мо зиёда аз 8,4 баробар афзоиш ёфт. Ба ҳиссаи Хитой дар соли 2011 зиёда аз 20% содироти Тоҷикистон рост омад, ҳол он ки дар соли 2007 ин нишондод ҳамагӣ ба 5,7% баробар буд [121, с. 43].

Дар марҳалаи таҳқиқотӣ Тоҷикистон ва Хитой ҳамкориҳои мутақобилан судмандро ба роҳ монда, заминаи меъёрӣ-хукуқӣ миёни ду кишвар ба 150 хӯҷҷати аз ҷониби ду кишвар дар тамоми соҳаҳои ҳамкориҳо баймзорасида баробар гардид.

Тибқи маълумоти Вазорати иқтисод ва савдои Тоҷикистон гардиши тиҷоратии ҷонибҳо дар соли 2015 793,0 млн. долларро ташкил дода, соли 2016 тақрибан ба 12 фоиз афзоиш ёфта ба \$885 млн доллари ИМА баробар гардид. Вале соли 2017 дар гардиши тиҷоратии Тоҷикистон-Хитой қоҳиш ба назар мерасад [19].

Ҳамин тавр, таҳлили ҳамкории тиҷоратӣ-иктисодии ҷонибҳо дар марҳалаи таҳқиқотӣ нишон дод, ки ҳамкории ҷонибҳо бо сатҳи баланди робитаҳо ва пойгоҳи назарраси аҳдномавӣ-хукуқӣ тавсиф мегарданд. Асоси хукуқии муносибатҳои дучонибаро зиёда аз 200 аҳднома ва созишномаҳо дар соҳаҳои муҳталиф дар бар мегирад [123,

с. 174]. Дар шумори санадҳои асосӣ Эъломияи муштарак дар бораи принсипҳои асосии ҳамкорӣ байни Тоҷикистон ва Хитой (шахри Пекин, 9 марта соли 1993), Аҳднома дар бораи ҳусни ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ, ки 15 январи соли 2007 дар шаҳри Пекин ва Эъломияи муштараки сарварони давлатҳои Тоҷикистон ва Хитой дар бораи истиқрори муносибатҳои шарикӣ стратегӣ (шахри Пекин 20 майи соли 2013) дохил мешаванд. Муносибатҳои тиҷоратӣ-иктисодӣ байни Тоҷикистон ва Хитой дар ибтидои солҳои 90-ум дар сатҳи паст буданд, зеро Тоҷикистон на танҳо ба истиқлоли давлатӣ расид, балки қадамҳои аввалинро дар саҳнаи байналмилалӣ ҳамчун субъекти мустақили байналмилалӣ ниҳод. Баъди рафъи чунин масъалаҳо ба мисли ҷангӣ шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 90-ум, танзими баҳсҳои сарҳадӣ байни Тоҷикистон ва Хитой, ҳамкории тиҷоратӣ-иктисодӣ байни қишварҳо бо суръати баланд инкишоф ёфт. Бо талоши роҳбарияти Тоҷикистон ва Хитой гардиши тиҷоратӣ байни қишварҳои ҳамҷавор ҳамасола афзоиш меёбад.

Айни замон дар ҳудуди Тоҷикистон зиёда аз 400 корхонаҳои хитойӣ амал менамоянд. Аз ҷониби ширкатҳои хитойӣ дар ҳудуди Тоҷикистон теъдоди зиёди лоиҳаҳои қалонмикёси инфрасоҳторӣ амалӣ гардиданд, ки бо соҳтмони роҳҳои автомобилий, нақбҳо, ҳаттҳои интиқоли барқ, зеристгоҳҳо ва ғайра алоқаманд мебошад [124].

Дар маҷмуъ, сатҳи рушди ҳамкориҳои миёни Тоҷикистон ва Хитой дар ин соҳа мусбат буда, болоравии сатҳи ва сифати мубодилаи молу маҳсулотро инъикос менамояд.

Боби сеюми рисола “Ҳамкориҳои мутақобилайи Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои маориф, фарҳанг ва дар доиррои созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ” ном гирифтааст. Дар он ҳамкориҳои гуманитарии ҷонибҳо дар стаҳи дучониба ва бисёрҷониба таҳлил гаштаанд.

Зербоби якуми ин боб – «Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой дар соҳаи маориф ва фарҳанг» буда, рушди ҳамкориҳои ду қишварро дар соҳаи фарҳанг ва маориф нишон медиҳад. Омили фарҳангӣ дар равобити Тоҷикистону Хитой аз даврони қадим мушоҳида мешавад. Ин ҳолат ба рушди ҳамкориҳои

фарҳангӣ дар шароити мусоидат намуда, омили тақвияти пойгоҳи аҳдномавӣ ҳуқуқӣ дар самти мазкур гардианд.

Тоҷикистон ва Ҳитой ҳамкориҳои фарҳангиро дар асоси манфиати мутақобила инкишоф дода истодаанд. Дар ин самт, теъоди зиёди созишномаҳои байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ баста шудаанд. Гузаронидани Рӯзҳо ва Ҳафтаҳои фарҳангӣ, ташкили намоишҳои синамогарон, аксу наворҳо ва санъати расомӣ, сафарҳои мутақобилаи фаъолони фарҳанг ва санъат ба ҳукми анҷана даромадааст.

Бо мақсади тақвияти ҳамкориҳои фарҳангӣ миёни Тоҷикистону Ҳитой табодули иттилоот доир ба ҳаёти фарҳангии ҳарду кишвар, чопи китобҳои донишмандони давлатҳо бо забонҳои якдигар, табодули китобҳои дарсӣ, гузаронидани таҳқиқоти илмии муштарак пахши барномаҳои забонӣ, фароғатӣ ва ҳабарӣ дар телевизионҳои миллӣ ва татбиқи барнома ва лоиҳаҳои муштарак дар шабакаҳои интернетӣ зарур аст.

Ҷанбаи калидии робитаҳои судманд миёни Тоҷикистон ва Ҳитой дар соҳаи маориф ҳамкориҳои байнидонишгоҳӣ ба шумор мераванд. Барои тақвияти ин ҳамкориҳо дар назди донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Марказҳои фарҳангӣ-таълимии Конфутсия таъсис дода шудаанд.;

Ширкатҳои Ҳитой ба мисли ТВЕА, ЯН СЕН, China Railway WUJU, Синоҳайдро, Синтсзян Бейсин дар бозорҳои Тоҷикистон ба таври самаранок фаъолият доранд ва дар давоми солҳои охир дар бунёди мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамоянд [21].

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки бо дарназардошти иқтидори бузурги иқтисодии Ҳитой мақомотҳои даҳлдори ҷумҳурӣ барои аз ҳудкуни чунин лоиҳаҳо дар бахшҳои гуногуни соҳаи маориф барномаҳои созандаро коркард ва пешниҳод намоянд, то ки бо ин роҳ рушди низоми маорifi кишвар таъмин карда шавад.

Таҳлили ҳамаҷонибаи ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Ҳитой дар соҳаи фарҳанг ва маориф нишон дод, ки Тоҷикистон ва Ҳитой ҳамкориҳои фарҳангиро дар асоси манфиати мутақобила инкишоф дода истодаанд. Дар ин самт, теъоди зиёди созишномаҳои байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ баста шудаанд. Аз ин рӯ, бастани

созишиномаҳо дар бахшҳои алоҳидаи соҳаи фарҳанг, аз ҷумла, омода кардани мутахассисони соҳаи синамо, театр, сиркбозон, меъморон аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Бояд гуфт, ки дар рушди ҳамкориҳои фарҳангӣ миёни Тоҷикистон ва Ҳитой нақши ҷорабиниҳои фарҳангӣ, сафарҳои ҳунарӣ, ҷорабиниҳои тантанавӣ, баромадҳои ҳунарпешаҳо, гурӯҳои раксӣ ва сарояндаҳо, табодули намоишҳои мусаввара ва нақшу нигораҳо, намоиши ёдгориҳои таърихӣ дар осорхонаҳои миллӣ яқдигар хеле муҳим мебошанд. Зарур аст, ки доир ба ҳар як бахш барномаҳои байнисоҳавии қўтоҳмӯҳлат ва миёнамӯҳлат барои тақвияти дипломатияи ҳалқӣ коркард карда шавад. Ҳамзамон, бо мақсади тақвияти ҳамкориҳои фарҳангӣ миёни Тоҷикистону Ҳитой табодули иттилоот доир ба ҳаёти фарҳангии ҳарду қишвар, чопи китобҳои донишмандони давлатҳо бо забонҳои яқдигар, табодули китобҳои дарсӣ, гузаронидани таҳқиқоти илмии муштарак пахши барномаҳои забонӣ, фароғатӣ ва ҳабарӣ дар телевизионҳои миллӣ ва татбиқи барнома ва лоиҳаҳои муштарак дар шабакаҳои интернетӣ зарур аст.

Муносибатҳои Тоҷикистону Ҳитой дар соҳаҳои фарҳанг ҳамеша дар сатҳи баланд қарор доштанд. Ҷиҳати тасдиқи ин суханон метавон ташкили Рӯзҳо ва Ҳафтаҳои фарҳангии Тоҷикистон дар Ҳитой ва Рӯзҳо ва Ҳафтаҳои фарҳангии Ҳитой дар Тоҷикистонро мисол овард. Дар ин замина пешниҳод карда мешавад, ки зимни ин ҷорабиниҳои муҳим, рӯзҳои синамо, театр, сирк операву балет, ҷорабиниҳои раксӣ, барномаҳои эстрадӣ бо ҷалби доираи васеи аҳолӣ дар ҳарду давлат гузаронида шаванд, то ки ҳалқ аз дастовардҳои фарҳангии давлатҳо бештар огоҳӣ пайдо намоянд.

Самти муҳимтарини ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон ва Ҳитойро соҳаи маориф ташкил медиҳад. Маълум аст, ки заминай асосии рушди бесобиқаи давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҳитой ғамхории беандоза ба соҳаи маориф буд. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои байнисоҳавӣ ва байнифазоратӣ ҷиҳати омӯзиши таҷрибаи соҳаҳои маорифи Ҳитой бояд тақвият дода шавад. Инчунин, зимни ҷори кардани ислоҳотҳо дар низом ва бахшҳои маорифи Тоҷикистон, ҷалби мутахассисон ва коршиносон аз Ҳитой анҷом дода шавад, то ки таҷрибаҳои пешқадами ин давлат дар низоми маорифи қишвар ворид карда шаванд.

Маълум аст, ки ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Ҳитой дар соҳаҳои маориф бо дарназардошти ҷалби шумораи зиёди донишҷӯён ба донишгоҳҳои ҳарду давлат дар сатҳи баланд қарор дорад. Тაҳсил дар донишгоҳҳои пешрафтаи Ҳитой ба ҷавонони мо имкон медиҳад, ки аз донишҳои нав ва замонавӣ бархурдор бошанд. Аз ин рӯ, бештар намудани идрорпулиҳои давлатӣ ва қвотаҳо барои таҳсили донишҷӯёни тоҷик дар Ҳитой хеле муҳим ба шумор меравад.

Ҷанбаи калидии робитаҳои судманд миёни Тоҷикистон ва Ҳитой дар соҳаи маориф ҳамкориҳои байнидонишгоҳӣ ба шумор мераванд. Барои тақвияти ин ҳамкориҳо дар назди донишгоҳҳои Тоҷикистон Марказҳои фарҳангӣ-таълимии Конфутсия таъсис дода шудаанд. Дар баробари ин, давлатҳоро зарур аст, ки ҷиҳати кушодани марказҳои омӯзиши саноати кӯҳкорӣ, металлургия ва машинасозӣ ҷораҳои зарурӣ раҳандозӣ намоянд. Зарур аст, ки марказҳои омӯзиши забон ва фарҳангӣ Тоҷикистон дар Ҳитой кушода шаванд [28].

Тайи солҳои охир, Ҳукумати Ҳитой ва ширкатҳои хитойӣ ба бунёди мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар ҳудуди Тоҷикистон мусоидат менамоянд, ки ин самт низ дар ҳамкориҳои давлатҳо дар соҳаи маориф нақши назаррас дорад. Ҳитой дар самти татбиқи лоиҳаҳои ҳайрияйӣ ва молияйӣ як қатор ҷорабинихоро роҳандозӣ менамояд.

Зербоби дуюми боби сеюм таҳти унвони «**Ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Ҳитой дар доираи СҲШ ва СММ**» тавссеаи равобити бисиёрҷонибаи кишварҳоро дар ҷаҳорҷӯбаи созмонҳои байналмилалӣ ва минтақаӣ инъикос менамояд.

Дар низоми муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон ҳамкорӣ бо ҳамсояни бузурги шарқӣ Ҳитой дар ҷаҳорҷӯбаи Созмони Милали Муттаҳид ва СҲШ ҷойгоҳи хосаэро ишғол менамояд.

Чумхурии Тоҷикистон ва Ҳитой дар қатори дигар давлатҳо ҳамчун муассисони СҲШ ба ҳисоб мераванд. Бояд гуфт, ки заминаи таъсиси СҲШ ҳалли мушкилиҳои сарҳадӣ ва таҳқими эътимод дар минтақаҳои наздисарҳадӣ гардида, дар натиҷа, “Панҷгонаи Шанҳай” шакл гирифт. Дар охири солҳои 90-ум робитаҳои мутақобила миёни Тоҷикистону Ҳитой ва дигар давлатҳои аъзо маҳз дар доираи “Панҷгонаи Шанҳай” инкишоф ёфта, заминаҳои усуҷвор ҷиҳати табдили он ба СҲШ дар ибтидои асри XXI гузашта шуд.

Имрӯз СҲШ ба яке аз созмонҳои муҳимми минтақавӣ ва ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Фаъолияти муштараки Тоҷикистону Хитой дар доираи СҲШ ба давлатҳо боз ҳам имкониятҳои бештарро ҷиҳати тавсееи робитаҳои судманд, татбиқи лоиҳаҳои минтақавӣ ва байниминтақавӣ ва хифзи сулҳу суботи минтақавӣ ва миллӣ ба вучуд меорад. Афзудани шумораи давлатҳои аъзои СҲШ аз он далолат менамояд, ки дар баробари нуғузи созмон, инҷунин, нуғузи Тоҷикистон ва Хитой низ ҳамчун давлатҳои муассис боло меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой дар доираи СҲШ ҳамкориҳои мутакобиларо дар тамоми соҳаҳои манфиатбор дастгирӣ менамоянд. Имрӯз ҳарду давлат талошҳои хешро дар ҳамбастагӣ бо дигар давлатҳои аъзо ҷиҳати таҳқими дӯстӣ, суботи минтақавӣ ва муборизаи муштарак бар зидди тамоми падидаҳои номатлуб равона намудаанд. Аз ин рӯ, дар доираи созмон ҳангоми қабули қарорҳои даҳлдор нисбати масъалаҳои мубрами минтақавӣ ва байналмилалӣ бояд ҳамдилии кишварҳо, маҳсусан ҳамдигарфаҳмӣ миёни Тоҷикистону Хитой таъмин карда шавад;

Ба ақидаи муаллиф Хитой дар фазои СҲШ як қатор лоиҳаҳои бузурги минтақавӣ ва байниминтақавӣ роҳандозӣ шуда Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати пайвастан ба ин лоиҳаҳо ҳам дар шакли дучониба ва ҳам дар доираи СҲШ бо Хитой ҳамкориҳои созандаро ба роҳ мондааст. Дар натиҷа, бо маблағгузориҳои ҷониби Хитой дар Тоҷикистон як қатор иншоотҳо ва инфросохторҳои хислати иқтисодӣ, энергетикӣ, коммуникатсионӣ, нақлиётӣ ва машидишта бунёд гардидаанд, ки дар рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Тоҷикистон ҷаҳор маротиба (солҳои 2008, 2013, 2018 ва 2021) саммити созмони бонуфуз ва партаясири минтақавӣ – СҲШ – ро мизбонӣ намудааст ва кишвари мо аз ин вазифа бо сарбаландӣ баромадааст. Мизбониҳои Тоҷикистон дар СҲШ зери шиори “ҳамкорӣ, ҳамрущӣ ва ҳамшукуфой” баргузор гардидаанд [102. с. 18].

Рӯзҳои 8-10 августи соли 2019 дар шаҳри Душанбе бо иштироки Котиботи СҲШ Анҷуман ва Намоишгоҳи байналмилалии сайёҳии «Тоҷикистон-2019» баргузор гардида, ки дар ифтитоҳи он имкониятҳои ширкатҳои сайёҳии Тоҷикистон намоиш дода шуданд.

Дар доираи ин ҳамоиш, дувумин муаррифии лоихаи «8 муъчизай СҲШ», ки дар боғи Куруши Кабир дар яқсояй бо Ширкати рушди фарҳанг ва сайёҳии назди Академияи илмҳои Хитой ташкил карда шуд, инчунин, муаррифии санъати амалий, дастовардҳои моддӣ ва бадей, маснуоти косибӣ-расмҳо, маснуоти заргарӣ, либос, ва асбобҳои мусикии миллӣ баргузор гардид.

Чумхурии Тоҷикистон 2 марта соли 1992 ба узвияти Созмони Милали Муттаҳид пазируфта шуда, ҳамкориҳоро бо ин созмон ва дар доираи он бо дигар давлатҳо роҳандозӣ менамояд. Дар ин миён, алоқамандии фаъолияти Чумхурии Тоҷикистон ва Хитой дар доираи Созмони Милали Муттаҳид фарқунанда буда, давлатҳо пайваста аз мавқеъҳои яқдигар дар ин минбари баланд пуштибонӣ менамоянд. Махсусан, Чумхурии Тоҷикистон ва Хитой талошҳои ҳукумати Афғонистон ва ҷомеаи ҷаҳониро дар ҳалли ҳадафҳои барқарорсозии сулҳ дар ин кишвар дастгирӣ менамоянд. Ба ақидаи ду кишвар самти дигари тавсееи талошҳои муайян бояд мубориза бо ҳатарҳои қочоқи маводи мухаддир, ки асосан аз Афғонистон сарчашма мегирад, бошад. Тоҷикистон чунин мешуморад, ки яке аз соҳаҳои фаъолияти ҷомеаи байналмилаӣ метавонад расонидани кумакҳои молиявӣ ва техниқӣ ба Афғонистон дар асоси барномаҳои мақсаднок бошад ва инчунин, бунёди ҳадамоти фаъоли муосири сарҳадии Афғонистон барои ҳифзи муассири сарҳади Тоҷикистону Афғонистон аҳамияти хеле бузург дорад. Хитой иқдомҳои мазкури Тоҷикистонро дар доираи созмонҳои байналмилаӣ дастгирӣ менамояд [84. с. 147].

Тоҷикистон аз тарафи худ, аз рӯзҳои аввали истиқлолият ва барқарории муносибатҳои дипломатӣ мавқеи Хитойро нисбат ба масъалаи Тайван, аз он ҷумла, дар доираи СММ дастгирӣ менамояд. 13 сентябри соли 2005 сафири Тоҷикистон дар СММ бо баёние баромад намуд, ки дар он мавқеи усулии Тоҷикистон ҷиҳати дастгирии мустақилият ва тамомияти арзии Хитой, вазъи байналмилаӣ-ҳуқуқии он, ки дар Оинномаи СММ инъикос ёфтааст, зикр гардидааст.

Хитой яке аз панҷ давлатҳои аъзои доимии Шурои амнияти Созмони Милали Муттаҳид ба шумор рафта, дар қабули қарорҳои

мухимтарини минтақавӣ ва умумиҷаҳонӣ нақши ҳалкунанда (тавассути овоздиҳии Вето) дорад.

Созмони Милали Муттаҳид ҳамчун ниҳоди универсалии ҷаҳонӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти байналмилаӣ, ҳалли мушкилиҳои умумиҷаҳонӣ ва пешгирии хатару таҳдидҳои умумиинсонӣ иштирокӣ фаъол дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун аъзои комилхӯқуқи он дар самти тақвияти ҳамкориҳои созандо бо дигар давлатҳо, маҳсусан бо Ҳитой манфиатдор мебошад. Инҷунин, Тоҷикистон бо ташаббусҳои хеш дар соҳаи дипломатияи обӣ ҷиҳати ҳалли мушкилиҳои умумиҷаҳонӣ дар ин соҳа, ки аз тарафи Созмони Милали Муттаҳид дастгирӣ ва тасдиқ гардидаанд, ном баровардааст. Инҷунин, пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷиҳати бунёди камарбанди амнияти дар атрофӣ Афғонистон аҳамияти хосса дорад.

Бинобар ин метавон гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳитой ҳам дар сатҳи дучониба ва ҳам дар доираи СҲШ ва СММ аз муносибатҳои дӯстона, робитаҳои манфиатбор, ҳамкориҳои созандо ва умуман, шарикӣ стратегӣ пайравӣ менамоянд.

ХУЛОСА

I. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Пас аз қасби истиқлолият дар соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як давраи ниҳоят мушкил дар таърихи хеш ворид гардид ва новобаста аз оғозгардии ҷангӣ шаҳрвандӣ давлати ҷавонро зарур буд, ки сиёсати ҳориҷии мустақилро ба роҳ монад. Дар чунин вазъияти душвори сиёсӣ ва иҷтимоӣ Ҳукумати Тоҷикистон, аз он ҷумла Вазорати корҳои ҳориҷиро мебоист фаъолияти сиёсати ҳориҷиро аз сифр оғоз намоянд. Маълум аст, ки созмондиҳии сиёсати ҳориҷӣ раванди хеле мушкил ба ҳисоб меравад. [1-М]

Зимни таҳлили илмии истиқрор ва рушди муносибатҳои Тоҷикистон ва ҶМҲ дар солҳои истиқлолият (солҳои 1991-2021), ироаи чунин ҳулоса ва пешниҳодҳо лозим дониста мешавад:

1. Муносибатҳои мутакобила миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳитой барои ҳарду қишвар аз самтҳои афзалиятнок ҳисобида мешавад. Дар муносибатҳои худ Тоҷикистон ва Ҳитой роҳи тӯлонӣ ва душворро сипарӣ намудаанд. Баъди барқароргардии муносибатҳои

дипломатӣ миёни давлатҳо 4 январи соли 1992, алоқаҳои судманд миёни ҷонибҳо дар тамоми сатҳҳо фаъол гардид. Дар замони мусоир ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой бо бисёрчанибагии хеш фарқунанда буда, тамоми соҳаҳои манфиатбор, аз он чумла соҳаҳои сиёсӣ, дипломатӣ, тичоратӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ маориф ва гайраро дар бар мегиранд. Муносабатҳои дучониба ду ҷумхурӣ ҳам дар шакли дучониба ва ҳам дар шакли бисёрҷониба дар доираҳои созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ амалӣ карда мешаванд. [2-М]

2. Хитой яке аз шарикони анъанавии иқтисодӣ ва тичоратии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар соли 1992 ҳачми тичорати мол миёни кишварҳо ба \$2,75 млн. долларро ташкил намуд. Дар соли 2020 бо талоши ҳукumatҳои ду кишвари ҳамсоя гардиши мол миёни давлатҳои 679,7 млн. долл ва нишондиҳандаҳои содирот аз кишвари мо ба Хитой ба 159,6, млн. долл. баробар буд, ки он дар маҷмуъ 13,1% ҳачми умумии савдои хориҷии Тоҷикистонро ташкил менамуд. [3-М]

3. Боиси қайд аст, ки ширкатҳои чинӣ дар татбиқи лоиҳаҳои муҳталиф дар ҳудуди Тоҷикистон ба таври фаъол иштирок менамоянд. Ба ҳусус, як қатор ширкатҳои чинӣ роҳҳои зиёди Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди таъмир қарор доданд. Онҳо ба таҷдид, таъмири мавмуии роҳҳо, бунёди нақӯҳои автомобилий, ҳамчунин нақӯҳои роҳи оҳан машғуланд. Бояд қайд намуд, ки дар асоси кӯмаки бебозгашт ширкатҳои чинӣ инфрасоҳтори энергетикиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд намуда истодаанд, ки ба рушди соҳаи энергетикии минтақа мусоидат менамоянд. [3-М]

4. Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои хоҷагии ҳалқ ва кишоварзӣ низ ҳамкориҳои судмандро ба роҳ мондаанд. Масалан, дар соли 2014 ширкати давлатии Хитой “Xinjiang Production and Construction” тақрибан 500 гектар заминро ба мӯҳлати 50 сол дар вилояти Ҳатлон ба ичро гирифт. Инчунин ширкатҳои “Синзян инхай” ва “Хай ли” низ дар вилояти Ҳатлон ба мӯҳлати 49 сол заминҳоро барои кишту кор ба ичора гирифтанд.

5. Рушди муносабатҳои фарҳангӣ миёни Тоҷикистон ва Хитой дар давраи таҳқиқотӣ ҷавогӯи талабот ва имкониятҳои ҳарду ҳалқ мебошанд. Барқароргардии муносабатҳои ҳамсоягии нек ва ҳамкориҳои мутақобила миёни кишварҳо, алоқаҳои пайвастаро дар

соҳаҳои фарҳанг низ талаб менамоянд. Ҷӣ тавре маълум аст, табодул ва ҳамкориҳои фарҳангӣ метавонад дӯстӣ, принсипҳои эътиимод, манфиатбории мутақобила ва баробариро миёни халқҳои мо пойдор гардонад ва боиси рушд ва эҳтироми гуногунрангии фарҳангӣ гардад. Дар давраи сипаришуда барои татбиқи созишномаҳои басташуда корҳои муайян ичро шудаанд. [2-М]

6. Заминаи ҳамкориҳои Тоҷикистону Хитой дар соҳаҳои маориф 16 сентябри соли 1996 гузошта шуд. Дар ин рӯзи таъриҳӣ Созишнома дар бораи ҳамкориҳо дар соҳаҳои маориф миёни Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи давлатии Хитой доир ба корҳои маориф имзо гардид. Дар Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Институти кӯҳкорӣ ва металургии Тоҷикистон Маркази таълимӣ-фарҳангии “Конфутсия” фаъолият мекунад, ки дар он забон, фарҳанг, расму анъанаҳои халқи хитойӣ омӯзонида мешаванд. Дар умум, дар ин марказҳо тақрибан 2 ҳазор дошишҷӯ таҳсил мекунанд. Аз соли 1993 шуруъ карда Ҳукумати Хитой ҳамасола барои муҳасилини ҷониби тоҷик идрорпулиҳо ва квотаҳои давлатиро пешниҳод менамояд. Шумораи дошишҷӯёне, ки дар Хитой таҳсил намуданд сол аз сол меафзояд. Дар замони муосир дар беш аз 112 муассисаҳои гуногуни оли таълимии Хитой зиёда аз 3 ҳазор дошишҷӯёни тоҷик таҳсил менамоянд. Аз ҳисоби кумакҳои бебозгашти Хитой дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо муассисаҳои умумии таҳсил сохта ва сохта шуда истодаанд. Ҷунончӣ, дар соли 2014 аз тарафи ширкатҳои хитойӣ дар шаҳри Норак ва ноҳияи Данғара мактабҳо сохта шуданд. Дар солҳои 2016-2018 бошад за ҳисоби ширкати “ТВЕА” ҷор мактаб дар шаҳрҳои Душанбе, Ваҳдат ва дар ноҳияҳои Данғара, Рӯдакӣ бунёд гардиданд. Ҳоло аз ҳисоби грантҳои ҳамин ширкат корҳои тайёрӣ ҷиҳати оғози соҳтмони мактаби таҳсилоти умумӣ барои 1200 ҷойи нишат дар шаҳрҳои Ваҳдат ва Файзобод идома доранд. Нақшай ҳароҷотҳо доир ба ин лоиҳа дар соли 2020 пурра омода гардида, соҳтмони он оғоз гардидааст. Инчунин, ширкати хитойии “Синогайд”-ро дар доираи лоиҳа доир ба таҷдиди НБО Сарбанд се муассисаи таълимиро дар ноҳияҳои Данғара, Леваканд ва шаҳри Бохтар бунёд хоҳад кард. [1-М]

7. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой ҳамчун муассисони СХШ ҳамкориҳои мутақобиларо ба роҳ мондаанд, ки дар худ имкониятҳои

зиёдро чихати тавсеаи робитаҳо, татбики лоиҳаҳои муштарак, хифзи сулҳу суботи минтақавӣ ва миллиро фаро мегирад. Созмон айни замон ба яке аз ниҳодҳои муҳимми минтақавӣ ва ҷаҳонӣ табдил ёфта, кишварҳои бузурги қитъаи Авруосиёро муттаҳид менамояд. Бо дарназардошти иқтидори созмон зарурати фаъолияти муштараки кишварҳо дар муборизаи дастаҷамъона ба муқобили “се омили бадӣ” ва ҳалли масоили минтақавӣ возех мебошад. [5-М]

Бо дарки мақоми Хитой дар Шурои амнияти СММ ва зимни қабули қарорҳои муҳимтарини умумиҷаҳонӣ тақвияти ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо он аҳамияти хосса дорад.

II. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

- дар самти ҳамкориҳои тичоратӣ-иктисодӣ назорати сарҳадӣ беҳтар карда шавад ва имкониятҳои тичорати назисарҳадӣ бештар истифода гардад;

- барои дастрасӣ ба молу маҳсулот, хизматрасониҳои мутақобила ва сармояи ҳарду давлат дар бозорҳои яқдигар шароити мусоид бунёд карда шавад ва ҳамкориҳои техниқӣ-иктисодӣ ва сармоягузории давлатҳо, аз ҷумла дар баҳшҳои бунёди корхонаҳои муштарак, муассисаҳои истеҳсолӣ ва табодули технология карда шаванд;

- барои рушди тичорати тамадҷунӣ дар асоси талаботҳои Созмони умумиҷаҳонии тичорат ва бунёди дастгоҳҳои муассир доир ба пешгирии қочоқи молу маҳсулот шароити созгор созмон дода шавад;

- табодули погоҳҳои иттилоотӣ ва маълумотӣ ва инчунин, модернизатсияи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсияӣ барои фаъолияти пурсамарӣ ҳадамоти гумrukӣ анҷом дода шавад;

- тавсееаи доираи тичорати мутақобила, беҳтаргардонии соҳтори молии он аз ҳисоби баланд бардоштани ҳиссаи технологияҳои хушсифат, маҳсулоти мошинсозӣ, таҷҳизотҳои электронӣ ва дигар маҳсулотҳо бо арзиши дарстрас ва рушди мӯтадилӣ он бояд амалий карда шавад;

- беҳтаркунии низоми амалиётҳои хизматрасонии тичоратӣ, аз он ҷумла таҳқими ҳамкориҳо дар соҳаи ҳисоббарбаркуниҳои бонкӣ,

кафолати қарзҳо, сүгурта зарур буда, кушишҳои ҳарду давлат дар соҳаҳои ҳуқуқӣ ва маъмурӣ танзими ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ бо мақсади ба талаботҳои байналмилалӣ мутобиқ карданি речай тичорати давлатҳо бештар карда шаванд;

- дар соҳаҳои фарҳанг нақшай ҳамкориҳои фарҳангӣ миёни Вазоратҳои фарҳангӣ Тоҷикистон ва Ҳитой мувофиқа карда шаванд;

- истифодаи гуногунрангӣ ва муассири васоити аҳбори омма барои шиносоии аҳолӣ бо дастовардҳои фарҳангӣ миллии ҳалқҳои ҳарду давлати зарур мебошад;

- таҷрибаи оғаридани филмҳои ва барномаҳои телевизионии муштара, намоиши филмҳои синамогаронӣ ҷумхурияйӣ истифода карда шавад;

- дар соҳаҳои маориф таҳқими ҳамкориҳо миёни донишгоҳҳои ду давлати ҳамсояи муҳим арзёбӣ мегардад;

- афзудани шумораи квотаҳо барои таҳсили ҷавонон дар донишгоҳҳои Тоҷикистон ва Ҳитой аз аҳамият холи нест;

- ҳамкориҳо дар соҳаҳои омода карданি мутахассисон ва баландбардории сатҳи касбии мутахассисони илмӣ ва муҳандививу техникӣ бо роҳи истифода аз аспирантураи мақсаднок ва коромӯзии мутахассисон дар донишгоҳҳои Тоҷикистон ва Ҳитой тақвият баҳшида шаванд.

Дар маҷмуъ, Тоҷикистон ва Ҳитой ҳадафи таърихии хешро мисли давраҳои пештара иҷро намуда, дар муносибат бо якдигар сиёсати ҳамсоягии нек, дӯстӣ ва ҳамкориҳои судмандро дастгирӣ менамоянд. Тавссеаи муносибатҳои Тоҷикистону Ҳитой то сатҳи муносибатҳои шарикии стратегӣ барои субот, рушд ва ҳамкориҳои ду давлат аҳамияти муҳим дорад.

Тавре Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамояд: “Рушди минбаъдаи муносибатҳои ҳусни ҳамчаворӣ, дӯстӣ ва ҳамкориҳои судманд бо ҳамсояи бузурги мо – Ҳитой – яке аз ҳадафҳои муҳимтарини сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Фаъолгардонии робитаҳои дучониба дар тамоми соҳаҳо ба манфиатҳои на танҳо Тоҷикистон ва Ҳитой ҷавогӯ буда, балки ба манфиати пойдории сулҳ ва суботи тамоми минтақа мебошад”.

Дар навбати худ Роҳбари Хитой Си Чинпин қайд менамояд, ки: “Хитой ва Тоҷикистон бояд ҳадафи таърихии таъмини суръати рушди ҳудӣ ва баландбардории мақоми миллиро ҷиҳати таҳқими ҳамкориҳо, ҳифзи манғиатҳои умумӣ ва муборизаи муштарак бо таҳдидҳои умумииинсонӣ амалӣ намоянд”.

ИНТИШОРИ НАТИЧАҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Мазмун ва муҳтавои асосии диссертатсия дар маводи интишории зерин дарҷ шудааст:

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандӣ тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд:

- [1-М]. Зокиров, И. Равобити Тоҷикистон бо Ҷумҳурии мардумии Чин [Матн] / И. Зокиров // Паёми ДМТ. – Душанбе: 2019, №1. – С. 124-129.
- [2-М]. Зокиров, И. Равобити Тоҷикистон бо Ҷумҳурии мардумии Чин дар соҳаи фарҳанг ва хунар дар даврони истиқлолият [Матн] / И. Зокиров // Паёми ДМТ. – Душанбе: 2019, №5, қисми 1. – С. 47-51.
- [3-М]. Зокиров, И. Равобити Тоҷикистон бо Ҷумҳурии мардумии Чин дар соҳаи иқтисодӣ ва тиҷорат дар даврони истиқлолият [Матн] / И. Зокиров // Паёми ДМТ. – Душанбе: 2019, №8. – С. 122-126.
- [4-М]. Зокиров, И. Муносибатҳои Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар доираи СҲШ ва СММ [Матн] / Ф.Т. Бобозода, И. Зокиров // Идоракунии давлатӣ. – Душанбе: 2020, №4/2 (49). – С. 243-249 (бо заб. русӣ).
- [5-М]. Зокиров, И. Рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой дар қаринаи шарикии стратегӣ (солҳои 2013-2020) [Матн] / Ф.Т. Бобозода, И. Зокиров // Паёми ДМТ. – Душанбе: 2023, №4. – С. 80-89.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар маҷаллаҳо ба табъ расидаанд:

- [6-М]. Зокиров, И. Ҳолат ва дурнамои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои фарҳанг ва маориф [Матн] / И. Зокиров // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Дурнамои муносибатҳои байналхалқӣ дар қаринаи шиддати рақобатҳои мусир» (ш. Душанбе, 5 марта соли 2024). - Душанбе: ДМТ, 2024. – 271 с. - С. 260.
- [7-М]. Зокиров, И. Вазъи иқтисодии Тоҷикистон ва Хитой дар охири асри XX ва оғози асри XXI [Матн] / И. Зокиров // Маводи

конференсияи чумхуриявии илмию назариявӣ дар мавзуи «Ҳадафҳои геополитикии Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамои рушд» (ш. Душанбе, 25 апрели соли 2025). - Душанбе: АИДНПҔТ, 2025. – 326 с. - С. 275.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

УДК: 327.2(575.3+510)

На правах рукописи

ББК: 66.72 (2т+2К)

3-78

ЗОКИРОВ ИБРОХИМ ИСМОИЛОВИЧ

**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА
ТАДЖИКИСТАНА И КИТАЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ
(1991-2021 гг.)**

**Специальность 07.00.15 – История международных
отношений и внешней политики (исторические науки)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертация на соискание ученой
степени кандидата исторических наук

Душанбе - 2025

Научное исследование выполнено на кафедре зарубежного регионоведения Таджикского национального университета.

**Научный
руководитель:**

Бобозода Фаридун Толибджон –
кандидат исторических наук, доцент
кафедры международных отношений и
дипломатии АГУ при Президенте РТ

**Официальные
оппоненты:**

Сайдзода Зафар Шерали – доктор
исторических наук, заведующий отделом
Содружества Независимых Государств
Института изучения стран Азии и Европы
Национальной академии наук Таджикистана

Кудратов Комрон Абдуналиевич –
кандидат исторических наук, доцент,
заведующий отделом внедрения научных
результатов Научно-исследовательского
института Таджикского университета
туризма и предпринимательства

**Ведущая
организация:**

Российско-Таджикский
университет (Славянский)

Защита диссертации состоится «17» сентября 2025 г. в 13:30 часов на заседании диссертационного совета 6Д.ВАК-024 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17).

Адрес: Умаров А.К. abdullo1189@mail.ru(тел.: +992 904-42-30-00)

С текстом диссертации и ее авторефератом можно ознакомиться на официальном сайте www.tnu.tj и в научной библиотеке Таджикского национального университета.

Автореферат разослан «____» _____ 2025 г.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат исторических наук**

Умаров А.К.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Республики Таджикистан является независимым государством, который тридцать два года выступает как самостоятельный и полноправный субъект международных отношений. На данном этапе произошли существенные изменения на национальном, международном уровне и межгосударственное сотрудничество является неотъемлемой частью таких изменений. Среди таких изменений сотрудничество между Республикой Таджикистан (далее – Таджикистан) и Китайской народной Республики (далее – КНР) представляет собой важнейший элемент межгосударственного сотрудничества для двух республик, направленного на развитие и стабильность.

С древних времен территории Таджикистана и Китая были составной частью Великого шелкового пути, объединявшего основные культурно-экономические районы Евразии - Китай, Среднюю Азию, Индию, Средний и Ближний Восток, Средиземное море и Европу. Именно поэтому эти территории стали объектом внимания практически всех великих империй мира, таких как Империя Ахеменидов, Империя Александра Македонского, Арабский Халифат, Монгольская Империя, Империя Тимура, Российская Империя, Советская Союз.

Начало 90-х годов XX века стало этапом решительных перемен в истории таджикского народа. 9 сентября 1991 года Республика Таджикистан обрела свою государственную независимость. Выступив в качестве самостоятельного субъекта международных отношений, Таджикистан начал формировать основы независимой внешней политики, отражающей национальные интересы государства.

В своём первом обращении к народу, состоявшемся 12 декабря 1992 года, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон обозначил ключевые ориентиры внешнеполитического курса страны, подчеркнув стремление к интеграции в мировое сообщество и установлению дипломатических связей с государствами, заинтересованными в равноправных и взаимовыгодных отношениях с Таджикистаном [100, с. 18–19].

Учитывая национальные интересы Таджикистан решил развивать свою внешнюю политику с соседней страной. Истоки таджикско-китайского взаимодействия восходят к глубокой древности. Ещё более двух тысячелетий назад дипломат Чжан Цянь из

династии Западная Хань был направлен в западные земли, что принято считать отправной точкой в истории дружественных контактов между Китаем и народами Средней Азии, включая таджиков. Значимую роль в сближении культур сыграл Великий шелковый путь, который свыше тысячи лет назад служил связующим звеном и укреплял дружеские связи между народами Китая и Таджикистана.

После обретения Таджикистаном государственной независимости Китай выразилуважение к суверенному выбору таджикского народа и одним из первых установил с ним дипломатические отношения. Официальное подписание соглашения об их установлении состоялось 4 января 1992 года в Душанбе и положило прочную основу для всестороннего взаимодействия двух соседствующих государств [84, с. 147].

В своём обращении к Верховному Совету Республики Таджикистан от 23 июня 1993 года Лидер нации Эмомали Рахмон отметил важность отношений с Китайской Народной Республикой, подчеркнув, что уже в первые месяцы после установления дипломатических связей были достигнуты значительные успехи [62, с. 48]. Эти надежные отношения между странами привели к тому, что Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон совершил свой первый государственный визит (март 1993 г.) в КНР [71, с. 573]. Таким образом, можно сказать, что данное событие имеет важное историческое значение с точки зрения содержания и контекста.

На основе установленных дипломатических отношений экономическое взаимодействие между Таджикистаном и Китаем развивалось поступательно и демонстрировало устойчивую положительную динамику. За относительно короткий исторический период были достигнуты заметные результаты в сфере торговли. Так, если в 1993 году товарооборот между двумя странами составлял 8,9 миллиона долларов США, то к 2015 году этот объём увеличился более чем в 89 раз, превысив отметку в 793 миллиона долларов. По отдельным оценкам, показатель достигал и 885 миллионов долларов США, что свидетельствует о росте на 12 процентов по сравнению с предыдущими данными.

В 2017 году замечено снижение товарооборота между государствами, при этом показатели за этот год между двумя странами составили 591,6 млн долларов США, но в 2018 году

благодаря целенаправленным усилиям и совместной работе правительства двух соседних стран товарооборот между Таджикистаном и Китай составил 651,2 млн долларов США [7].

Таким образом, актуальность исследуемой темы проявляется в следующих случаях:

в-первых, эта тема считается важной как с точки зрения современных мировых процессов, так и тех изменений, которые произошли в связи с распадом Советского Союза и созданием новых независимых стран в Центральной Азии в 90-е годы XX века;

в-вторых, КНР пытается укрепить свои экономические и политические позиции в Таджикистане. Поэтому Таджикистан и КНР имеют общие международные интересы – они считаются обеспечением стабильного развития, укреплением мира и стабильности, борьбой с экстремизмом и терроризмом на международном уровне и т.д.;

в-третьих, научное исследование данного вопроса с точки зрения нахождения специальностей различных сфер сотрудничества с учетом внутренних и внешних задач, стоящих перед Республикой Таджикистан;

в-четвертых, многостороннее сотрудничество с КНР важно для Таджикистана в качестве независимого государства с точки зрения политического, экономического, социального, гуманитарного и культурного развития. Это является краеугольным камнем внутренней и внешней стабильности Таджикистана, обеспечения его национальной безопасности, национальных интересов и прогресса;

в-пятых, отношения между Таджикистаном и КНР в сферах политики и дипломатии, экономики и торговли, а также культуры и образования основываются на крепком историческом фундаменте. В современной реальности эти направления требуют всестороннего анализа и осмысливания – как в научной плоскости, так и с точки зрения прикладного значения.

в-шестых, дружба между китайским и таджикским народами является непреходящим доказательством дружеских отношений между двумя странами. С началом новой эпохи сотрудничество и дружба между нашими народами будут продолжать укрепляться. Практика показывает, что подобный характер сотрудничества

проявляется во всех сферах и на различных уровнях таджикско-китайских отношений. При этом устойчивые дружественные связи, сформированные на двусторонней основе, эффективно нейтрализуют влияние внешнеполитических вызовов и сохраняют стабильность партнёрства. Быть добрым соседом, хорошим другом и надежным партнером - это мышление заложено в духе нашего народа;

в-седьмых, наряду с развитием сотрудничества на двустороннем уровне становится очевидным расширение многостороннего сотрудничества с Китаем и наиболее эффективным институтом в этом плане является Шанхайская Организация Сотрудничества (ШОС). Предпосылки взаимного сотрудничества, доверия сторон и перспективы развития сотрудничества требуют серьезного изучения, что отражает важность исследований;

в-восьмых, в современном информационном пространстве, особенно за рубежом, всё чаще появляются материалы, акцентирующие внимание на расширении китайского влияния в Таджикистане, его кредитной политике, а также на предполагаемых рисках и зависимости нашей страны. Это придаёт особую актуальность проведению исследований, способных объективно отразить характер двустороннего взаимодействия, его взаимовыгодную природу, достигнутые результаты и перспективы дальнейшего развития таджикско-китайских отношений.

Изучение темы позволяет утверждать, что в отношениях между этими странами имеется большой потенциал и неиспользованные возможности, которые могут быть использованы для их вывода на новый уровень во всех сферах взаимовыгодного сотрудничества.

Степень научной изученности темы. Несмотря на наличие широкого круга научно-популярной литературы, стоит отметить, что данный вопрос в представленном виде и исторических рамках мало изучен в отечественной историографии.

Несмотря на то, что в отечественной и зарубежной историографии по истории таджикско-китайского сотрудничества опубликован определенный объем научных работ, однако сотрудничество сторон не исследовано столь широко. В связи с этим появилась необходимость системного и всестороннего научного анализа таджикско-китайского сотрудничества с исторической точки зрения, что способствует как современной исторической науке, так и глубине диалога двух стран.

Обширный набор доступной литературы в зависимости от исследования можно разделить на следующие группы:

В **первую группу** мы включили исследования таджикских специалистов:

Труды выдающегося ученого, политолога и дипломата Р.К. Олимова [66; 67; 68; 69; 70; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111; 112] имеют большое научное значение. В исследованиях Олимова Р., необходимое значение придается анализу двустороннего и многостороннего сотрудничества между Таджикистаном и КНР.

В то же время стоит отметить исследования бывший министр иностранных дел Таджикистана Т. Назарова [80; 81; 82; 83; 117; 118; 119; 120; 121; 122], которые наряду с другими вопросами, неоднократно затрагивали вопрос таджикско-китайского сотрудничества.

В контексте развития внешнеполитических отношений Республики Таджикистан, особенно с КНР, исследователи Т. Назаров и А. Сатторзода [79] уделили особое внимание, в котором просматривается ценные концептуальные разработки по направлению становления и развития таджикской дипломатии после обретения независимости.

В исследованиях профессора Г. Майдиновой [113; 114; 115] рассматриваются основные изменения во взаимодействии акторов международных отношений в центральноазиатском регионе и роль внешних сил в региональных процессах.

В коллективном труде таджикских ученых «История таджикского народа» [73; 74; 75] в шести частях рассматривается история таджикского народа с древнейших времен до нашего времени. Исследование содержит интересную информацию о сотрудничестве между Центральной Азией и КНР. В шестой части рассматривается история внешней политики Республики Таджикистан в годы независимости.

В исследованиях таджикского исследователя З. Сайдзода [91; 92; 93; 94; 95; 96] проведен системный анализ развития межгосударственных отношений Республики Таджикистан в период становления ее внешней политики после обретения независимости. Автор попытался оценить многовекторную внешнюю политику «открытых дверей» Таджикистана, путем исследований geopolitики, особенно культурных приоритетов страны в современную эпоху.

В работы представлены труды профессоров Н.М. Мирзоева [77; 78] и Р.Ш. Нуридинова [85; 86; 87] в которых анализируются процессы современного мира и их влияние на формирование внешнеполитических тенденций в Центрально-Азиатском регионе, в том числе в Республике Таджикистан.

Кандидатская диссертация Ш. Шарипова [104] освещает важные аспекты политического, торгово-экономического и культурного сотрудничества между Таджикистаном и КНР в 90-х годах XX века и начале XXI века. Диссертация является первое комплексное исследование, в котором автор на основе документальных материалов раскрывает исторические корни дружбы таджикского и китайского народов, процессы ее возникновения и укрепления, а также основные направления их сотрудничества.

Более того, в исследовании было использовано диссертации Х.Мирзоева, [102; 103] которая содействовала для рассмотрения научных и культурных вопросов сотрудничества Таджикистана и КНР. Исследователь изучил взаимное сотрудничество в сфере образования, науки и культуры как на двустороннем, так и на многостороннем уровне и дал практические рекомендации по их развитию.

Ко **второй группе** мы относим совместные работы таджикских и китайских исследователей Р. Олимов, М. Халифаев, У. Сицзюя и Яо Шаочуяна [65], которые впервые коснулись текста межгосударственных и межправительственных документов, подписанных между Республикой Таджикистан и КНР с 1992 года, с момента установления дипломатических отношений. В эту группу можно включить работы таджикских и китайских ученых под общей редакцией бывшего министра иностранных дел Республики Таджикистан Т. Назарова [98], в котором проводится анализ основных направлений сотрудничества между Республикой Таджикистан и КНР. Авторы акцентировали внимание на вопросе сотрудничества между Республикой Таджикистан и КНР в таких сферах как политика, экономика, культура и образование.

В диссертации использовано научное исследование Ван Линь Лина [101]. Китайский исследователь проанализировал ситуацию гуманитарного сотрудничества сторон, его приоритеты и основные направления, а также объяснил суть развития сферы с китайской точки зрения.

Использование трудов этой группы и сравнение взглядов таджикских и китайских ученых стали основным фундаментом исследования вопросов взаимного сотрудничества.

К третьей группе относятся исследования советских и среднеазиатских ученых А. Джекшенкулова [72], С. Кушумбаева [76], В. Постникова [89], С. Примбетова [90], К. Прохорова [88], К. Портякова [99], А. Торкунова [97], А. Семенова, Д.С. Попова [125], Ю. Морозова [116], которые посвящены истории стран Центральной Азии, СССР и КНР, а также месту стран Центральной Азии, в том числе Республики Таджикистан, в новейшее время.

В работе В. Портякова проанализированы основные черты политической жизни КНР в конце правления Цзян Цзэминя и начало периода руководства Ху Цзиньтао, а также ряд экономических проблем и успехов КНР.

В произведениях А. Джекшенкулова и С. Кушумбаева проанализированы роль и место стран Центральной Азии в распределении международных геополитических сил и основные направления в сфере внешней политики стран Центральной Азии в контексте их отношений с Россией и КНР.

В исследованиях К. Прохорова систематически разъясняется вопрос о советско-китайской границе. К. Прохоров особо остановился на сотрудничестве и отношениях между Советским Союзом и КНР по вопросам регулирования советско-китайской границы.

В данном исследовании отражаются аспекты исторических отношений, конкретные вопросы сотрудничества сторон и разные точки зрения, а в анализируемых работах отсутствует исследование тридцатилетнего процесса самостоятельного развития сотрудничества, последовательность и этапы их формирования. Поэтому изучение и отражение отдельных аспектов сотрудничества сторон в этих конкретных хронологических рамках составляют основную цель диссертационного исследования.

Связь работы с программами научной темы.
Диссертационное исследование выполнено в соответствии с утвержденной темой кафедры зарубежного регионоведения факультета международных отношений Таджикского национального университета на тему «Центральная Азия в новой системе международных отношений» за период 2016-2020 гг.

ОБЩАЯ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цели и задачи диссертации. Целью настоящего исследования является всесторонний анализ процессов формирования и эволюции двусторонних отношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой в период с 1991 по 2021 годы.

Для достижения поставленной цели автором определены следующие исследовательские задачи:

- проанализировать исторические предпосылки установления сотрудничества между таджикским и китайским народами;
- рассмотреть восстановление политических и дипломатических связей между Таджикистаном и Китаем в постсоветский период;
- рассматривать экономическое состояние обеих государств в конце XX - начале XXI веков;
- прояснить динамику торгово-экономического взаимодействия между Таджикистаном и КНР, также определить его ключевые направления;
- охарактеризовать конфигурацию и особенности сотрудничества в области образования и культуры;
- проанализировать механизмы и специфику взаимодействия Таджикистана и КНР в рамках международных структур, таких как ШОС и ООН.

Объектом исследования являются условия и особенности становления и развития межгосударственных отношений между Таджикистаном и КНР в 1991-2021 гг.

Предметом исследования являются основные этапы истории становления и развития политico-дипломатических, торгово-экономических, культурных и образовательных связей между Таджикистаном и Китаем в рассматриваемый период.

Этапы исследования. Диссертационное исследование выполнено в период с 2016 по 2021 год.

Хронологические рамки исследования. Включает основные этапы истории становления и развития дипломатических, торгово-экономических, культурных и образовательных отношений между Таджикистаном и Китаем в 1991-2021 гг.

Теоретико-методологическая основа диссертационного исследования составляет специфический системно-исторический

подход, интегрированный с комплексом научных методов: история, историография, источниковедение, теория международных отношений, что позволяет сформировать концептуальный взгляд на развитие таджикско-китайского сотрудничества. в начале XXI века и системный анализ важных процессов и явлений в истории сотрудничества двух стран.

Информационную и экспериментальную основу исследования составляют нормативно-статистические материалы, издаваемые Министерством иностранных дел Республики Таджикистан, Министерством культуры Таджикистана, Министерством экономического развития и торговли Таджикистана, Министерством энергетики и промышленности Республики Таджикистан Таджикистана, Министерства обороны Республики Таджикистан, Министерства образования и науки Республики Таджикистан, Общества дружбы и культурного сотрудничества Республики Таджикистан с зарубежными странами, а также сведения из периодических изданий, тезисы и др. научная литература, материалы информационных порталов и официальных сайтов, посвященные теме исследования.

Источниковедческую базу диссертации можно разделить на следующие группы:

Первую и наиболее важную группу источников составляют произведения, выступления и официальные заявления Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона [62; 59; 74; 57; 58; 61; 56] и Председателя КНР Си Цзиньпина [63; 64], в которой представлены общая характеристика, видение, перспективы и направления сотрудничества двух стран.

Вторую группу составляют официальные документы, к которым относятся юридические документы, соглашения, тексты договоров, декларации и т.д., принадлежащие двум странам. Среди них особое место занимает «Совместная Декларация об основных принципах взаимоотношений между Республикой Таджикистан и КНР» (Пекин, 09.03.1993) [47], «Совместная Декларация Республики Таджикистан и КНР о развитии отношений добрососедства, дружбы и сотрудничества, ориентированных на XXI век» (Душанбе, 07.04.2000) [48], «Совместная Декларация Республики Таджикистан и КНР об установлении стратегического партнерства» (Пекин, 20.05.2013)[48].

В третью группу входят архивные материалы. В работе использованы материалы из архивов Министерства иностранных дел Республики Таджикистан [4; 12; 22; 31; 40; 47; 48], Министерства культуры Таджикистана [2; 5; 16; 17; 29; 34; 44; 53], Министерства экономического развития и торговли Таджикистана [1; 3; 8; 9; 10; 13; 14; 15; 18; 19; 20; 23; 24; 25; 27; 32; 37; 38; 41; 45; 46; 49], Министерства энергетики и промышленности Таджикистана, Министерства образования и науки Республики Таджикистан [6; 7; 21; 28; 35; 51; 52; 55], Обществом дружбы и культурного сотрудничества Таджикистана с зарубежными странами (ТОДКС) и Комитетом молодежи и спорта Республики Таджикистан[30].

Четвертую группу источников составляют периодические издания, материалы информационных агентств, материалы электронных источников и новостных сайтов, имеющие отношение к теме исследования.

Материалы информационных агентств содержат периодическую информацию и ежедневные новости о различных аспектах сотрудничества, текущих проблемах и перспективах, связанных с ним. Их анализ позволяет расширить представления о направлениях сотрудничества между странами и глубже понять условия исследуемых событий.

Стоит подчеркнуть, что материалы источниковедческих групп в целом дают полное представление о состоянии и перспективах отношений Таджикистана с КНР. Несмотря на то, что материалы этих групп носят частично статистический и хронологический характер, именно их изучение совместно с использованной литературой, общий анализ и сопоставление составили суть нашего исследования.

Научная новизна исследования основывается в комплексном осмыслении процессов становления и развития сотрудничества между Таджикистан и КНР в период с 1991 по 2021 годы, с акцентом на политическое, экономическое и культурно-гуманитарное взаимодействие.

Научные новизны определяются следующим образом:

- проанализированы исторические основы становления сотрудничества таджикского и китайского народов;

- рассмотрены процессы восстановления политико-дипломатических связей между Таджикистан и КНР в постсоветский период;
- осуществлен анализ социально-экономического положения Таджикистана и КНР в конце XX - начале XXI веков;
- оценена эволюция торгово - экономического взаимодействия между двумя государствами, указаны его ключевые направления;
- охарактеризованы конфигурацию и особенности двустороннего сотрудничества государств в области образования и культуры;
- исследованы механизмы и специфика взаимодействия Таджикистана и КНР в рамках международных организаций, таких как ШОС и ООН.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Таджики и китайцы живут бок о бок с древних времен. В 138 г. до н.э., во времена династии Западная Хань китаец Чжан Сян дважды посетил западные регионы, открыл знаменитый Шелковый путь и завязал дружеские отношения между китайским и таджикским народом. Эти контакты, торговые обмены и сотрудничество формировались поэтапно, особенно в эпоху Саманидов и продолжались независимо от исторических проблем в другие периоды, даже в период существования Советского государства.
2. На нынешнем этапе развитие взаимовыгодных отношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой во многом определяется активностью Министерств иностранных дел и дипломатических представительств обеих стран. Их результативная работа стала основой для формирования устойчивой нормативно-правовой базы двустороннего сотрудничества, истоки которой восходят к 4 января 1992 года – дате подписания соглашения об установлении дипломатических отношений. Впоследствии дипломатические представительства начали действовать на территории обеих стран, внося свой непосильный вклад в деле развития взаимоотношений.
3. С установлением дипломатического взаимодействия между Душанбе и Пекин налажено широкое сотрудничество в сферах

социального многообразия обеих государств, таких как экономика, образование, культура и т.д. Вопреки трудностям, сопутствовавшим становление независимого Таджикистана в начальный период, взаимодействие между Таджикистаном и КНР последовательно развивалось, охватывая всё больше сфер общественно-политической и социально-экономической жизни двух государств.

4. За этот период прослеживается постепенное укрепление долговременного партнёрства между Душанбе и Пекин в области экономических и торговых отношений. Наряду с развитием экономического сотрудничества, расширением инвестиций и развитием совместных проектов этот фактор находит свое отражение в росте взаимной торговли. Если в 1993 году объем торговли между Таджикистаном и КНР составлял 8,9 млн долл. США, то в 2021 году из-за воздействия пандемии коронавируса усилиями правительства двух стран обмен товаров достиг 550 миллионов долларов США.

5. Следует отметить, что взаимоотношения в области образования и культуры между странами были наложены с первых дней независимости. В рамках сотрудничества в культурной области традиционными стали Дни и недели культуры, организация выставок кинематографистов, фотографии и изобразительного искусства, взаимные визиты деятелей культуры и искусства. Одним из механизмов углубления взаимоотношений в этой области является Таджикское общество дружбы и культурной связи с зарубежными странами.

Сотрудничество в сфере образования находится на высоком уровне с учетом привлечения большого количества студентов в вузы обеих стран. Важнейшей деталью взаимовыгодных отношений между Таджикистаном и КНР в сфере образования является межвузовское сотрудничество. До пандемийный период более 3 тысяч таджикских студентов обучались в 112 различных высших учебных заведениях КНР.

6. Одним из основных направлений сотрудничества Душанбе и КНР осуществляется в рамках региональных и международных организаций, таких как ШОС и ООН. Таджикистан и КНР выработали схожую и близкую позицию в рамках сотрудничества на полях ООН и ШОС по основным проблемам современности. Обе страны поддерживают инициативы друг друга в рамках данных организаций и сотрудничают в этом направлении.

Теоретическая и научно-практическая значимость диссертационного исследования выражается в том, что материал и выводы диссертации могут служить основой для дальнейшего исследования вопроса взаимоотношений между Таджикистаном и КНР, в ходе совместной разработки государственных проектов в различных сферах государственной и общественной жизни, а также при разработке образовательных программ и курсов служат для высших учебных заведений, издание инструкций и учебных пособий.

Также, практическая значимость исследования проявляется в том, что результаты исследования могут быть использованы при написании исследований, связанных с политической, экономической, социальной и культурной жизнью народов двух соседних стран, при чтении курсов лекций по отечественной истории и международных отношений, а также при составлении планов развития дипломатических отношений, содействия экономическому и культурному сотрудничеству между странами на современном этапе.

Степень достоверность результатов диссертационного исследования отражается в достоверности данных, адекватности его объема и исследуемых публикаций. Выводы и рекомендации представлены на основе научного анализа результатов теоретико-практического исследования.

Область научных исследований. Диссертация на тему «Становление и развитие сотрудничества Таджикистана и Китая в период независимости (1991-2021гг.)» на получение ученой степени кандидата исторических наук за паспортом от 07.00.15.

Личный вклад соискателя научной степени. Все этапы научной работы, в том числе: выбор темы, ее обоснование и значимость, цели и достижения поставленные в качестве задачи, были реализованы при непосредственном участии автора. В процессе работы над диссертацией автор внес свой вклад в анализ становления и развития двустороннего и многостороннего сотрудничества между Таджикистаном и КНР в годы независимости в политической, экономической и культурно-гуманитарной сферах (1991-2021гг.), а также опубликовал научно обоснованные выводы и предложения, разработаны и опубликованы научные статьи.

Апробация результатов диссертации. Диссертационное исследование было обсуждено на совместное заседание кафедры зарубежного регионоведения и международных отношений, а также

ученого совета факультета международных отношений Таджикского национального университета и рекомендовано к защите. По результатам исследования были представлены научные доклады на республиканских и университетских научных конференциях, они были опубликованы в научных журналах, сборниках и на страницах республиканской периодической печати.

Публикация по теме диссертации. Основные результаты исследования и положения диссертации были опубликованы в 5 научных статьях в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан и 2 научных статьях в сборниках статей республиканских научно-теоретических конференций.

Структура и объем диссертации. Диссертационное исследование выполнено в объеме 175 печатных страниц и состоит из содержания, списка сокращений, введения, трех глав, шести параграфов, заключения, списка источников и использованной литературы.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснована актуальность избранной темы, обозначены степень её научной разработанности, источниковедческая база, а также определены объект, предмет, цель и задачи диссертационного исследования, также раскрываются методологические и теоретические основания работы, формулируются положения, выносимые на защиту, научная новизна, подчёркивается теоретическая и практическая значимость полученных результатов. Отдельное внимание уделено научным публикациям по теме диссертации, личному вкладу автора и структуре исследования, что в совокупности отражает специфику развития таджикско-китайских отношений в современную историческую эпоху.

Первая глава, озаглавленная «**Политико-дипломатическое сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой**», охватывает два параграфа. В рамках данной главы анализируются ключевые исторические этапы становления взаимоотношения между таджикским и китайским народами, а также исследуется динамика политических связей между двумя государствами после независимости Таджикистана.

В первом параграфе главы «**Исторические предпосылки становления таджикско-китайского сотрудничества**» автор

проанализировал историю сотрудничества двух народов, этапы их развития, влияние культурного взаимодействия и его специфические черты.

Действительно, история сотрудничества таджикского и китайского народов уходит своими корнями в глубокую древность. Предки таджиков начали и расширили межгосударственную и региональную торговлю с древним Китаем еще до образования Шелкового пути.

По мнению автора, китайский посол Чжан Сян дважды посетил западные края в 138 г. до н.э., открыл знаменитый Шелковый путь и положил начало дружеским отношениям между китайским и таджикским народами.

В IX-X веках торговые отношения с Китаем развивались во времена Саманидского государства. Столицы саманидов - Бухара и Самарканда, были крупными центрами ремесла и торговли, науки, литературы и искусства. Отношения между саманидским государством и Китаем в первую очередь основывались на Великом шелковом пути, проходившем через Самарканда.

Несмотря на монгольское завоевания влияние таджикской культуры не уменьшалось и после завоевания Китая китайский язык и культура постепенно привлекали монгольских завоевателей.

В XV-XVII в. среди населения Кашгара и Яркенда преобладала переписка на чагатайском языке, но в то же время было много письменности и на персидском языке.

В течение XVIII–XX веков представители ираноязычных народов составляли постоянную и значительную часть городского населения. В южных городах региона были основаны торговые поселения бадахшанцев, шугнан, пуштунов и других, говоривших на восточноиранских языках. Среди бухарских переселенцев также преобладал персидский язык.

По мнению автора, в советский период самостоятельных отношений между Таджикистаном и КНР не существовало. Независимо от этого, в рамках Министерства внешней торговли бывшего Советского Союза Союзвнешторгом между странами наблюдалось обмен товаров и продуктов. Из Таджикистана в КНР экспорттировались электрические трансформаторы, холодильники «Памир», ткацкие и прядильные станки, хлопчатобумажные и шелковые ткани, алюминий, а также хлопок и тому подобное.

В свою очередь, через Минвнешторг бывшего СССР, Внешнепрофсоюз и аналогичные организации КНР в Таджикистан ввозились хлопчатобумажные продукция, шелковые ткани, керамический материал, термосы и т.д.

Со временем по разным причинам наши предки поселились в Синьцзян-Уйгурском автономном районе КНР, а 17 сентября 1954 года образовали Ташкурганский район [87, с. 544].

Китайцы на протяжении столетий понимали, что таджики — очень древний народ, отличающийся своей самобытностью и принадлежностью к арийской расе. Сотрудничество с таджикской нацией означало для них успех как в Китае, так и за его пределами. Китайцы в лице таджиков, проживающих в Ташкургане, испытывают искреннюю привязанность к коренному таджикскому народу. Привязанность и дружба были настолько сильными, что китайское правительство одним из первых признало независимость Таджикистана и открыло в столице страны свое посольство и торговое представительство [87, с. 544].

Автор подчёркивает, что на протяжении всей истории между таджикским и китайским народами сохранялись тесные и продуктивные связи, характеризующиеся стремлением к их постоянному углублению в политическом, экономическом и культурном контексте.

Стоит подчеркнуть, что именно с момента обретения Таджикистаном государственной независимости в 1991 году двусторонние отношения вышли на новый уровень, характеризующийся более тесным взаимодействием в различных сферах, охватывающего политico-дипломатическую, торговую-экономическую и культурно-гуманитарную сферы.

Таким образом, анализ взаимоотношений таджикского и китайского народов в исследуемый период показывает, что истории таджиков и китайцев разнообразны, но все эти годы они жили в тесном соседстве друг с другом, и за это время им пришлось столкнуться как со многими достижениями, так и с трудностями. Их главным инструментом был Великий Шелковый путь, сыгравший большую роль в установлении и развитии отношений между таджикским и китайским народами. Торговля по Великому Шелковому пути связывала таджиков и китайские народы с древнейших времен. Китайский шелк и тонкие ткани приобрели

большую популярность в западных странах именно благодаря бактрийским лошадям и двугорбым верблюдам. Даже в советский период самостоятельных отношений между Таджикистаном и Китаем не замечалось. Тем не менее, в рамках Министерства внешней торговли бывшего СССР, Внешнеторгового Союзувнешторга, обеспечивались поставки товаров и продукции между государствами.

В общем если рассматривать исторический контекст отношения между Таджикистаном и КНР усиливались в духе взаимного уважения и конструктивного взаимодействия, охватывая политическую, торгово-экономическую и культурную сферы. Обе страны последовательно стремились к углублению этих связей на различных уровнях сотрудничества.

Второй параграф первой главы озаглавлен «Формирование политico-дипломатических отношений между Таджикистаном и Китайской Народной Республикой в период независимости», в котором автор рассмотрел процесс становления политического сотрудничества сторон в стремлении к независимости.

Независимость наряду с реализацией тысячелетних чаяний о национальной государственности предоставила таджикскому народу возможность налаживания взаимоотношений со странами международного сообщества. После обретения Республикой Таджикистан независимости КНР одной из первых стран установила дипломатические отношения с Таджикистаном 4 января 1992 года.

Начало гражданской войны, экономический кризис и наличие спорных пограничных вопросов между странами стали препятствием для быстрого развития взаимного сотрудничества.

Одним из факторов развития двустороннего сотрудничества можно назвать назначение Чрезвычайного и Полномочного Посла Таджикистана в КНР с постоянным проживанием в г.Пекине 9 января 1997 года. Первым Чрезвычайным и Полномочным Послом Республики Таджикистан в КНР является Каримов Джамshed Халилович (январь 1997 г. - май 2002 г.).

На первом этапе независимости была заложена договорно-правовая база политico-дипломатических отношений, ставшая основой для развития взаимного сотрудничества.

Взаимное доверие и взаимопонимание стали основой для рассмотрения нерешенных вопросов государственной границы и создания различных комиссий в различных форматах, которые были

решены совместными усилиями Республики Таджикистан и КНР Республики в 2002 году. Следует отметить, что урегулирование территориальных разногласий между Таджикистан и КНР стало важной основой для выхода двустороннего сотрудничества на многосторонний уровень. Это, в частности, выразилось в активном участии сторон в рамках «Шанхайской пятерки», а позднее — в Шанхайской организации сотрудничества (ШОС).

В первые годы независимости был заложен значительный потенциал для развития таджикско-китайских отношений. Одним из важнейших факторов сближения послужили личные дружественные связи между Лидером нации Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном и руководством КНР, особенно с председателем Си Цзиньпином, что оказало положительное воздействие на укрепление двусторонних отношений.

Официальный визит Президента Таджикистана Эмомали Рахмона в Китай в мае 2002 года, который открыл новые горизонты для углубления сотрудничества, ознаменовал собой значительную веху в двустороннем сотрудничестве.

В ознаменование десятилетия установления дипломатических отношений между странами, с декабря 2002 года ответственность за охрану 509-километрового участка государственной границы в районе Восточного Памира (Мургабский район) была передана таджикским пограничным подразделениям [12].

В 2003–2004 годах развитие взаимовыгодного партнёрства с КНР воспринималось в качестве одного из приоритетных направлений внешнеполитической стратегии Таджикистана. В этот период состоялось несколько встреч и переговоров на уровне президентов и правительств Таджикистана и Китая.

Как отмечает таджикский политолог Р. Олимов: «важным фактором в развитии договорно-правовой основы межгосударственных отношений выступает её постоянное обновление с учётом реальных политических, экономических и иных условий. По его словам, положения соглашений не только фиксируют уже накопленный опыт взаимодействия, но и формируют ориентиры для дальнейшего развития модели двустороннего сотрудничества» [66].

С точки зрения автора, поступательное развитие двустороннего сотрудничества и сближение позиций сторон по ключевым вопросам международной повестки стали основополагающими факторами,

предопределившими переход таджикско-китайских отношений на уровень стратегического партнёрства. Об этом свидетельствует Совместное заявление Таджикистан и КНР об установлении стратегического партнёрства, подписанное 20.05.2013 г., в Пекине, в котором отражён высший уровень взаимопонимания, согласованность позиций и отсутствие принципиальных разногласий, а также схожести взаимных интересов двух стран.

Важными вехами на этом пути стали подписание Договора о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Таджикистаном и КНР (15.01.2007 г.), упомянутое Совместное заявление о стратегическом партнёрстве (20.05.2013 г.), а также принятие сторонами общепризнанных принципов международного права. Существенный вклад в укрепление торгово-экономического взаимодействия внёс Протокол о комплексной реализации долгосрочных направлений сотрудничества на 2015–2020 годы.

На основании данного Протокола Таджикистан и Китай договорились развивать сотрудничество в следующих областях: политическая, торгово-экономическая, инновационная, промышленная, сельскохозяйственная, военная и охранная, транспортно-таможенная, гуманитарная на 2015–2020 годы.

В контексте гуманитарного сотрудничества следует отметить, что Китай регулярно оказывает помощь Таджикистану.

В 2020 году, по данным статистических органов республики, Таджикистан получил гуманитарную помощь от Китая на сумму около 56 млн долларов США.

В целом анализ взаимоотношений Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в исследуемый период показывает, что после провозглашения независимости Таджикистана 9 сентября 1991 года Китай был одной из первых стран, установивших дипломатические отношения с Таджикистаном 4 января 1992 года. В самом начале приобретения независимости полноценное развитие таджикско-китайского сотрудничества сдерживалось нерешёнными вопросами, связанными с делимитацией и демаркацией госграницы. Однако названная проблема была урегулирована в 2002 году благодаря совместным усилиям двух сторон.

Нынешние уровень отношения между Таджикистан и КНР представляют собой убедительный пример успешного взаимодействия между великой державой и её соседями. Эти взаимодействия

основаны на высоком уровне взаимного доверия, единые подходов по широкому кругу международных вопросов, уважении к культурному многообразию и стремлении к гармоничному и устойчивому развитию.

С полным основанием можно утверждать, что таджикско-китайское партнёрство в настоящее время находится на этапе активного расцвета и стратегической консолидации. Несомненно, они имеют большой потенциал для роста и очень хорошие перспективы. Также укреплению сотрудничества двух соседних стран способствуют дружеские отношения между Президентом Таджикистана Эмомали Рахмоном и Премьер-министром Китая Си Цзиньпином.

Таким образом, стратегическое партнерство как уровень отношений между странами, высокая степень взаимопонимания, полное совпадение позиций и отсутствие разногласий между ними, сотрудничество Таджикистана и Китая в современное время находится на самом высоком уровне. Ежегодно в дипломатических отношениях двух стран открывается новая страница, что отвечает взаимным интересам.

Вторая глава диссертационного исследования, озаглавленная «**Торгово-экономическое сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой (1991–2021 гг.)**», включает два параграфа и посвящена анализу ключевых этапов экономического развития обеих стран, особенностям проводимых реформ, а также основным направлениям их торгово-экономического взаимодействия.

Первый параграф главы - «**Экономическое положение Республики Таджикистан и КНР на рубеже XX–XXI веков**» - рассматривает внутренние экономические тенденции Таджикистана в постсоветский период, включая последствия гражданской войны, переход к рыночной системе и динамику восстановления экономики. Параллельно анализируется развитие китайской экономики в указанный период, её достижения, особенности модернизационной политики и макроэкономические показатели, что позволяет увидеть предпосылки для сближения и взаимовыгодного партнёрства между двумя странами.

Распад Советского Союза и разрыв экономических связей между бывшими союзными республиками способствовали обострению социальных проблем в Таджикистане. Гражданская война

не только унесла жизни десятков тысяч людей, но и нанесла серьезный удар по экономике, человеческим ресурсам и инфраструктуре. Это негативно сказалось на ходе экономических реформ. При этом общий экономический ущерб от гражданской войны составил 7-10 млрд. долл. США, которая является внушительной суммой, особенно если сравнивать его с текущим ВВП или доходами государственного бюджета страны.

За годы гражданской войны (1992-1997) сокращение экономики Республики достигло почти 70% валового внутреннего продукта от уровня 1990 года.

Для строгого повышения показателей экономической эффективности требовались большие усилия по совершенствованию организации производства и значительная скорость научно-технического прогресса. Для решения этих задач необходимо было повысить профессиональную квалификацию работников, предпринимателей и всех руководителей.

После достижения мира и национального согласия в Республике Таджикистан было остановлено падение экономических показателей. Кроме того, государству удалось постепенно стабилизировать ситуацию и с 2000 года осуществить постепенное развитие экономики.

Рост экономики Республики Таджикистан в 2000 году составил 110,8%, в 2003 году – 111,0%, в 2004 году – 110,6%. С ростом экономических показателей повысился и уровень жизни населения, а уровень бедности снизился. В среднем за период с 2000 по 2015 год рост валового внутреннего продукта составил 7,7% [75, с. 18].

Независимо от негативного влияния пандемии COVID-19, в результате принятия антикризисных мер в 2021 году была обеспечена стабильность макроэкономических показателей, а рост ВВП составил 9,2%, что является самым высоким показателем роста за последние 17 лет.

Развитие современной китайской экономики начинается с объявления реформ Дэн Сяопином в 1978 г. Благодаря стимулированию экспорта, внутреннего спроса и опоре на «активную фискальную политику» (выражавшуюся в масштабном финансировании ценных бумаг с целью инвестирования и недопущения роста бюджетного дефицита) КНР удалось добиться роста экономики - более 7% годовых. По данным Государственного

бюро статистики КНР, за 1998-2001 годы ВВП страны увеличился на 33,9% при одновременном увеличении доходов бюджета на 89,2%, экспорта на 45,6% и импорта на 71,1% [88, с. 21].

Фактически КНР смог осуществить экономическое чудо, экономические реформы правительства страны дали положительные результаты.

По мнению автора, именно на основе проведения успешных реформ и постепенного устранения проблем Республика Таджикистан вышла из кризиса и движется вперед по пути стабильного прогресса.

В результате анализа экономической ситуации в Республике Таджикистан и Китайской Народной Республике можно сделать вывод, что в начальные годы после обретения независимости экономика Таджикистана оказалась в критическом состоянии. Это было связано с серьёзными последствиями распада Советского Союза и разрушительным воздействием гражданской войны. Экономический спад в стране продолжался в период с 1991 по 1997 год. Лишь после подписания в 1997 году Общего соглашения о мире и национальном согласии началось постепенное восстановление и рост экономических показателей. В результате экономических реформ в Таджикистане достигнуто значительное укрепление финансовой системы. Темпы экономического роста заметны с каждым годом. В среднем за период 2000-2015 годы рост валового внутреннего продукта составил 7,7%. Перед Таджикистаном стоит долгосрочная задача преодоления всех существующих проблем. Для этого, прежде всего, необходимо подготовить хороших специалистов. Большинство развитых в социально-экономическом отношении стран сейчас понимают, что без решения проблемы качественной подготовки специалистов сложно полноценно развивать экономику со стабильными финансовыми механизмами [73, с. 650].

За годы реформ Китаю удалось выполнить свои первостепенные задачи – удовлетворить основные потребности китайского народа, обеспечить его продовольствием и одеждой, а также увеличить свой экономический потенциал в четыре раза. В 1980–1990-е годы XX века Китай следовал последовательному пути развития, постепенно выводя экономику в состояние устойчивого роста, сохраняя баланс между стабильностью, реформами и развитием. Такая ситуация соответствовала принципу «нет стабильности, нет реформ, нет развития без реформ». После проведения экономических реформ

Китай смог добиться исключительных результатов, среднегодовой темп роста ВВП составил 8% в реальном выражении, что позволило Китаю стать одной из самых развитых стран мира. В результате в 2009 году экономика Китая обогнала Японию и стала второй по величине в мире.

В целом стабильное развитие сторон является основой для углубления экономического сотрудничества и роста взаимной торговли и отвечает интересам сторон.

Второй параграф главы называется «**Динамика развития торгово-экономического сотрудничества между Республикой Таджикистан и КНР и его основные направления**», автор анализирует, как развивалось экономическое сотрудничество, и указывает на наиболее важные области взаимодействия.

По мнению автора, торгово-экономические отношения между Таджикистаном и КНР находились на низком уровне в начале 90-х годов. Благодаря установлению мира, национальному единству и урегулированию пограничных споров, торгово-экономическое сотрудничество между странами получило мощный импульс и стало развиваться очень быстро. В этой связи одним из факторов глубины и расширения сотрудничества между Таджикистаном и КНР является открытие в 2004 году погранперехода Кулма/Каросу.

Благодаря активной работе руководства Таджикистана и КНР, торгово-экономическое взаимодействие между странами демонстрирует устойчивый рост. Так, если «в 1992 году объём взаимной торговли составлял всего 2,75 миллиона долларов», то уже к 2021 году, несмотря на вызовы, связанные с пандемией COVID-19, этот показатель увеличился до 550 миллионов долларов [126].

В начале XXI века в рамках льготных кредитов для государств-членов ШОС были построены первые коммуникационные и транспортные объекты, ставшие не только фактором преодоления коммуникационной изоляции страны, но и основой устойчивого развития.

Основным звеном торгово-экономического сотрудничества сторон является двусторонняя торговля. Товарообмен между Таджикистаном и Китаем развивается с начала девяностых годов, достигнув в 1992 году \$2,75 млн., а в 1993 году — \$8,9 млн. Однако это считалось начальным этапом в торгово-экономических отношениях между соседними странами. В последующие годы

наблюдался стремительный рост объемов торговли между Таджикистаном и Китаем [126].

Торгово-экономические отношения между Таджикистаном и Китаем в начале XXI века демонстрировали стремительную положительную динамику. Так, если в 2003 году объем двустороннего товарооборота составлял 38,8 млн долларов США, то уже в 2004 году он вырос до 69,9 млн. В 2005 году этот показатель достиг 157,9 млн долларов, а в 2006 году — 323,8 млн. К 2007 году объем взаимной торговли увеличился до 524 млн долларов. В период с 2007 по 2011 год объем товарооборота между странами вырос более чем в 8,4 раза.

Примечательно, что к 2011 году доля Китая в общем объеме таджикского экспорта превысила 20 %, тогда как в 2007 году она составляла лишь 5,7 % [121, с. 43].

В течение анализируемого периода между Таджикистаном и КНР было выстроено прочное и взаимовыгодное сотрудничество, основанное на общих интересах. Одним из подтверждений этого является сформированная договорно-правовая база, включающая порядка 150 двусторонних документов, охватывающих все ключевые направления взаимодействия.

Согласно данным Министерства экономики и торговли Республики Таджикистан, объем внешнеторгового оборота с КНР в 2015 году составил 793,0 млн долларов США. Уже в 2016 году этот показатель увеличился примерно на 12 %, достигнув отметки в 885 млн долларов. Однако в 2017 году наблюдалось снижение товарооборота между Таджикистаном и Китаем [19].

В результате анализа торгово-экономического взаимодействия между Таджикистаном и КНР за исследуемый период можно констатировать обширная сеть деловых контактов, а также наличие обширной договорно-правовой базы, регламентирующей ключевые аспекты сотрудничества. В настоящее время правовая основа двусторонних отношений включает более 200 соглашений и договоров, охватывающих широкий спектр сфер взаимодействия.

К числу ключевых документов относятся: *Совместная декларация об основных принципах сотрудничества между Таджикистаном и КНР* (Пекин, 9.03.1993 г.), *Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве* (Пекин, 15.01.2007 г.) и *Совместная декларация глав государств Таджикистана и Китая об установлении стратегического партнерства* (Пекин, 20.05.2013 г.).

Следует отметить, что в начале 1990-х годов торгово-экономические отношения между двумя странами находились на начальной стадии развития. Это было связано как с недавним обретением Таджикистаном государственной независимости, так и с его постепенным включением в систему международных экономических отношений в качестве самостоятельного субъекта. После завершения гражданской войны в Таджикистане в 1990-х годах и урегулирование пограничных вопросов между Таджикистаном и Китаем, торгово-экономическое сотрудничество между странами стало развиваться быстрыми темпами. Благодаря усилиям руководства Таджикистана и Китая товарооборот между соседними странами увеличивается с каждым годом.

В настоящее время в Таджикистане действуют более 400 китайских предприятий. Китайские компании реализовали большое количество масштабных инфраструктурных проектов в Таджикистане, включая строительство дорог, тоннелей, линий электропередач, подстанций и т.д [124].

В целом динамика развития сотрудничества между Таджикистаном и КНР в этом сphere положительная и характеризуется повышением уровня и качества торговли товарами и продукцией, что является позитивным фактором.

Третья глава диссертационного исследования посвящено «**Взаимодействие между Таджикистан и КНР в сфере образования, культуры, а также в рамках международных и региональных организаций**». В данной главе проводится анализ эволюции гуманитарного сотрудничества, осуществляемого как на двусторонней, так и на многосторонней основе.

Первый параграф главы - «**Сотрудничество Таджикистана и КНР в области образования и культуры**» - посвящён анализу динамики взаимодействия сторон в этих направлениях. Особое внимание уделено расширению культурных связей, академическому обмену, а также совместным инициативам в сфере просвещения и научного сотрудничества. Культурный фактор наблюдается в отношениях между Таджикистаном и КНР с древних времен. Данная ситуация способствовала развитию культурного сотрудничества в современных условиях и стала фактором укрепления договорно-правовой базы в этом направлении.

Таджикистан и КНР развивают культурное сотрудничество на основе взаимной выгоды. В этом направлении заключено большое количество межгосударственных и межправительственных соглашений. Проведение Дней и Недель культуры, организация кинофестивалей, выставок фотографий и художественного искусства, а также взаимные визиты деятелей культуры и искусства стали доброй традицией.

В целях укрепления культурного сотрудничества между Таджикистаном и КНР осуществляется обмен информацией о культурной жизни обеих стран, издание книг ученых двух стран на языках друг друга, обмен учебниками, проведение совместных научных исследований необходимы трансляция языковых, развлекательных и информационных программ на национальном телевидении, реализация совместных программ и проектов в интернет-сетях.

Ключевым аспектом взаимовыгодных отношений между Таджикистаном и КНР в сфере образования является межвузовское сотрудничество. Для укрепления этого сотрудничества в вузах Республики Таджикистан созданы культурно-образовательные центры Конфуция.

Такие китайские компании как TBEA, УАН СЕН, China Railway WUJU, Sinohydro, Xinjian Beysin эффективно работают на рынках Таджикистана и в последние годы принимают участие в строительстве общеобразовательных школ на территории Республики Таджикистан [21].

Автор предлагает, учитывая большой экономический потенциал КНР, соответствующим органам власти республики разработать и представить конструктивные программы реализации подобных проектов в различных отраслях сферы образования, и таким образом обеспечить развитие системы образования.

Комплексный анализ сотрудничества Таджикистана и Китая в сфере культуры и образования показал, что Таджикистан и Китай развивают культурное сотрудничество на основе взаимной выгоды. В этом направлении заключено большое количество межгосударственных и межправительственных соглашений. Поэтому немаловажным является заключение соглашений в отдельных отраслях культурной сферы, в том числе по подготовке специалистов в области кино, театра, цирка, архитекторов.

Следует отметить, что в развитии культурного сотрудничества между Таджикистаном и Китаем большую роль играют культурные мероприятия, художественные гастроли, торжественные мероприятия, выступления актеров, танцевальных коллективов и певцов, обмен картинами и рисунками, экспонирование исторических памятников в национальных музеях друг друга. Необходимо разработать краткосрочные и среднесрочные междисциплинарные программы по каждому сектору для укрепления народной дипломатии. В то же время, для укрепления культурного сотрудничества между Таджикистаном и Китаем необходимо обмениваться информацией о культурной жизни обеих стран, издавать книги ученых стран на языках друг друга, обмениваться учебниками, проводить совместные научные исследования, транслировать языковые, развлекательные и новостные программы на национальном телевидении, реализовывать совместные программы и проекты в сетях Интернет.

Отношения между Таджикистаном и Китаем в сфере культуры всегда были на высоком уровне. Подтверждением этому может служить организация Дней и недель таджикской культуры в Китае и Дней и недель китайской культуры в Таджикистане. В этом контексте предлагается в период этих важных мероприятий проводить дни кино, театра, цирка, оперы и балета, танцевальные мероприятия, эстрадные программы с привлечением широких слоев населения обеих стран, чтобы люди больше узнавали о культурных достижениях стран.

Важнейшей сферой научного и культурного сотрудничества Таджикистана и Китая является сфера образования. Известно, что главной основой беспрецедентного развития стран мира, в том числе и Китая, стало их огромное внимание к сфере образования. Поэтому необходимо усилить межотраслевое и межведомственное сотрудничество по изучению опыта китайских образовательных секторов. Также при проведении реформ в системе и секторах образования Таджикистана необходимо привлекать специалистов и экспертов из Китая для внедрения передового опыта этой страны в систему образования страны.

Известно, что сотрудничество между Таджикистаном и Китаем в сфере образования находится на высоком уровне, учитывая большое количество студентов, привлекаемых в вузы обеих стран. Обучение в передовых университетах Китая позволяет нашей молодежи получать новые и современные знания. Поэтому увеличение государственных

стипендией и квот для таджикских студентов на обучение в Китае очень важно.

Ключевым аспектом взаимовыгодных отношений между Таджикистаном и Китаем в сфере образования является межвузовское сотрудничество. Для укрепления этого сотрудничества в вузах Таджикистана созданы Культурно-образовательные центры Конфуция. В то же время, необходимо принятие государствами необходимых мер по открытию учебных центров для горнодобывающей, металлургической и машиностроительной отраслей. Необходимо открытие центров по изучению таджикского языка и культуры в Китае[28].

В последние годы правительство Китая и китайские компании содействуют строительству общеобразовательных школ в Таджикистане, что также играет актуальную роль в международном сотрудничестве в сфере образования. Китай реализует ряд благотворительных и финансовых проектов.

Второй параграф третьей главы **«Взаимное сотрудничество Таджикистана и КНР в рамках ШОС и ООН»** акцентируется внимание на расширении многосторонних отношений между странами в рамках международных и региональных организаций.

В системе дипломатических отношений Таджикистана особое место в рамках ООН и ШОС занимает сотрудничество с большим восточным соседом КНР.

Учредителями ШОС в числе других стран считаются Республика Таджикистан и КНР. Следует сказать, что в основе создания ШОС лежало решение пограничных проблем и укрепление доверия в приграничных районах, в результате чего сложилась «Шанхайская пятерка». В конце 90-х годов взаимоотношения Таджикистана, КНР и других государств-членов развивались в рамках «Шанхайской пятерки», и были заложены фундаментальные основы для ее трансформации в ШОС в начале XXI века.

Сегодня ШОС стала одной из важнейших региональных и глобальных организаций. Совместная деятельность Таджикистана и КНР в рамках ШОС создаст еще больше возможностей для государств по расширению взаимовыгодных отношений, реализации региональных и межрегиональных проектов, защите регионального и национального мира и стабильности. Увеличение числа государств-членов ШОС свидетельствует о том, что наряду с влиянием

организации возрастает и влияние Таджикистана и КНР как государств-основателей.

Республика Таджикистан и КНР поддерживают взаимное сотрудничество во всех представляющих интерес областях в рамках ШОС. Сегодня обе страны в знак солидарности с другими государствами-членами направили свои усилия на укрепление дружбы, региональной стабильности и совместную борьбу со всеми нежелательными явлениями. Поэтому в рамках организации при принятии соответствующих решений по региональным и международным вопросам должна обеспечиваться солидарность стран, особенно взаимопонимание между Таджикистаном и КНР.

По мнению автора, КНР запустила ряд крупных региональных и межрегиональных проектов на пространстве ШОС, а Республика Таджикистан наладила конструктивное сотрудничество с КНР с целью присоединения к этим проектам как на двусторонней основе, так и в рамках ШОС. В результате на средства КНР в Таджикистане построен ряд объектов и инфраструктур экономического, энергетического, коммуникационного, транспортного и жилого характера, которые способствуют развитию страны.

Таджикистан четырежды (в 2008, 2013, 2018 и 2021 годах) принимал саммит авторитетной и влиятельной региональной организации ШОС, и наша страна с гордостью справилась с этой задачей. Прием ШОС в Таджикистане проходил под девизом «Сотрудничество, развитие и совместное процветание» [102. с. 18].

В период с 8 по 10 августа 2019 года в Душанбе – при поддержке Секретариата ШОС состоялся Международный туристический форум и выставка «*Таджикистан-2019*». В рамках торжественного открытия были представлены туристические ресурсы и потенциал таджикских компаний, а также направления развития внутреннего и въездного туризма.

Одним из ключевых мероприятий форума стала вторая презентация проекта «*Восемь чудес ШОС*», организованная в парке имени Кира Великого совместно с Компанией по развитию культуры и туризма при Китайской академии наук. В ходе мероприятия также были продемонстрированы образцы прикладного искусства, отражающие материально-художественное наследие таджикского народа: живопись, ювелирные изделия, элементы традиционной одежды и музыкальные инструменты.

Республика Таджикистан принята в члены ООН 2 марта 1992 года, и ведет сотрудничает с этой организацией и в ее рамках с другими странами. Следует отметить, что взаимодействие Таджикистан и КНР в рамках ООН носит разнообразный характер, при этом обе стороны стабильно оказывают взаимную поддержку на международной арене. В частности, Таджикистан и КНР выступают солидарно в поддержке усилий правительства Афганистана и мирового сообщества, направленных на установление и укрепление мира в этой стране. С точки зрения обеих сторон, важным направлением дальнейшего международного взаимодействия должна стать борьба с угрозами, исходящими от незаконного оборота наркотиков, основным источником которого остаётся Афганистан.

Республика Таджикистан исходит из того, что международное сообщество могло бы оказывать целевую финансовую и техническую поддержку Афганистану, в том числе через реализацию специализированных программ. Особое значение в этом контексте придаётся созданию современной и эффективной системы охраны государственной границы, в первую очередь – укреплению афганской пограничной службы для обеспечения надёжной охраны таджикско-афганского рубежа. Китайская Народная Республика последовательно поддерживает данные инициативы Таджикистана в рамках деятельности международных организаций [84, с. 147].

Таджикистан с момента обретения независимости и установления дипломатических отношений с КНР поступательно поддерживает официальную позицию Пекина по тайваньскому вопросу, включая соответствующие инициативы в рамках ООН. Так, 13 сентября 2005 года постоянный представитель Таджикистана при ООН выступил с заявлением, в котором была обозначена принципиальная позиция страны в поддержку суверенитета, территориальной целостности и международно-правового статуса Китая, закреплённого в соответствие положениях Устава ООН.

КНР является одним из пяти постоянных членов Совета Безопасности ООН и играет решающую роль (с правом вето) в принятии важнейших региональных и глобальных решений.

ООН как универсальный глобальный институт активно участвует во всех сферах международной деятельности, решая глобальные проблемы и предотвращая опасности и угрозы человечеству. Таджикистан как ее полноправный член также

заинтересован в укреплении конструктивного сотрудничества с другими странами, особенно с КНР. Таджикистан сделал себе имя своими инициативами в области водной дипломатии для решения глобальных проблем в этой сфере, которые были поддержаны и одобрены ООН. Также особое значение имеет предложение Президента Республики Таджикистан о построении пояса безопасности вокруг Афганистана.

Поэтому можно сказать, что между Таджикистан и КНР складываются дружественные взаимодействия, взаимовыгодные сотрудничество, конструктивные диолог в отношениях и в целом стратегическое партнерство как на двустороннем уровне, так и в рамках международных организаций таких как ШОС и ООН.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

I. Основные научные результаты диссертации

С обретением независимости в 1991 году Республика Таджикистан столкнулась с чрезвычайно трудным этапом своей истории. Несмотря на начавшуюся гражданскую войну, перед новым суверенным государством остро встал вопрос о формировании собственной внешней политики. В условиях серьёзной политической и социальной нестабильности правительство страны, включая Министерство иностранных дел, было вынуждено выстраивать внешнеполитическую деятельность фактически с нуля. [1-А]

В рамках научного осмыслиения процессов становления и развития таджикско-китайских сотрудничество в период независимости (1991–2021 гг.) представляется возможным сделать следующие обобщения и предложения:

1. Взаимоотношения между Таджикистан и КНР занимают одно из приоритетных направлений внешнеполитической деятельности обеих стран. За прошедшие десятилетия стороны преодолели сложный путь становления партнёрства. С момента установления дипломатических связей 4 января 1992 года началось активное развитие контактов на различных уровнях.

В настоящее время таджикско-китайское отношения приобретает всеобъемлющий характер и включает в себя широкий спектр направлений: от политico-дипломатической и торгово-экономической до культурно-гуманитарной и образовательной. Их партнёрство развивается как в двусторонних, так и в многосторонние

механизмы взаимодействия, включая региональные и международные организации [2-А].

2. Китайская Народная Республика на протяжении последних десятилетий выступает одним из ключевых торгово-экономических партнёров Республики Таджикистан. Согласно статистическим данным, в 1992 году объём двустороннего товарооборота составлял 2,75 млн долларов США. В 2020 году благодаря совместным усилиям правительства двух соседствующих государств этот показатель достиг 679,7 млн долларов США. При этом объём экспорта из Таджикистана в Китай составил 159,6 млн долларов, что эквивалентно 13,1 % от общего внешнеторгового оборота страны [3-А].

3. Стоит отметить, что китайские компании активно участвуют в реализации различных проектов на территории Таджикистана. В частности, ряд китайских компаний отремонтировала множество дорог в Республике Таджикистан. Они занимается реконструкцией, комплексным ремонтом, строение автодорожные тоннели, а также железнодорожные тоннели. Надо подчеркнуть, что на основе безвозмездную помощь китайские компании строят энергетическую инфраструктуру в Республике Таджикистане, которые содействуют на развитие энергетической сферы региона. [3-А]

4. Таджикистан и КНР также наладили взаимовыгодное сотрудничество в сферах народного и сельского хозяйства. Например, в 2014 году китайская государственная компания «Xinjiang Production and Construction» арендовала более 500 га земли сроком на 50 лет в Хатлонской области. Также компании «Синьцзян Инхай» и «Хай Ли» арендовали земли для выращивания и работы в Хатлонской области сроком на 49 лет.

5. Укрепление культурного взаимодействия между Таджикистан и КНР в исследуемый период отражает как объективные потребности, так и имеющиеся возможности двух сторон. Установление прочных добрососедских отношений и развитие многостороннего сотрудничества между государствами требует регулярного и устойчивого культурного обмена, как важнейшим звеном гуманитарного диалога. Как известно, культурный обмен и сотрудничество могут укрепить дружбу, принципы доверия, взаимной выгоды и равенства между нашими народами и привести к развитию и уважению культурного разнообразия. В прошедший период были

проведены определенные работы по реализации заключенных договоренностей. [2-А]

6. Фундамент для образовательного взаимодействия между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой был заложен 16 сентября 1996 года. В этот значимый день было подписано Соглашение о сотрудничестве в сфере образования между Министерством образования и науки Таджикистана и Государственным комитетом по делам образования КНР. При Таджикском Национальном университете и Горно-металлургическом институте Таджикистана действует учебно-культурный центр «Конфуций», где обучаются языку, культуре, обычаям и традициям китайского народа. В целом в этих центрах обучается около 2000 студентов. Начиная с 1993 года правительство КНР ежегодно выделяет стипендии и государственные квоты для таджикских студентов. Количество студентов, обучающихся в КНР, увеличивается с каждым годом. В настоящее время свыше трёх тысяч студентов из Таджикистана проходят обучение в 112 различных высших учебных заведениях Китайской Народной Республики.

Кроме того, в рамках двустороннего гуманитарного сотрудничества при поддержке КНР в Республике Таджикистан были построены и продолжают возводиться десятки общеобразовательных учреждений, что свидетельствует о конкретной и практической реализации партнёрства в сфере образования. Например, в 2014 году китайскими компаниями были построены школы в городе Норак и Дангаринском районе. В 2016-2018 годах за счет компании «ТВЕА» было открыто 4 школы в городах Душанбе, Вахдат и Дангаринском и Рудакинском районах. В настоящее время благодаря грантам этой компании ведется подготовка к строительству общеобразовательной школы на 1200 мест в городах Вахдат и Файзабад. В 2020 году полностью подготовлена смета по этому проекту, и началось его строительство. Также китайская компания «Синогайдро» построит 3 общеобразовательных учреждения в Дангаринском, Левакандском и Бохтарском районах в рамках проекта реконструкции плотины Сарбандской ГЭС. [1-А]

7. Таджикистан и КНР как учредители ШОС установили взаимное сотрудничество, которое включает в себя множество возможностей для расширения отношений, реализации совместных проектов, защиты регионального и национального мира и

стабильности. С учетом потенциала организации очевидна необходимость совместных действий стран в коллективной борьбе с «тремя факторами зла» и решении региональных вопросов. [5-А]

Понимая статус КНР в Совете Безопасности ООН и при принятии важнейших глобальных решений, особое значение имеет укрепление сотрудничества с ней Республики Таджикистан.

II. Рекомендации по практическому использованию результатов

- в сфере торгово-экономического сотрудничества следует улучшить пограничный контроль и активнее использовать потенциал приграничной торговли;

- необходимо создать условия, облегчающие и стимулирующие взаимный доступ к товарам, услугам и капиталу обеих стран на рынках друг друга, а также развивать сотрудничество в технико-экономической и инвестиционной областях, в том числе в области создания совместных предприятий, производственных учреждений и обмена технологиями;

- с целью развития цивилизованной торговли необходимо создать эффективные механизмы для предотвращения контрабанды товаров и продукции в соответствии с требованиями Всемирной торговой организации;

- следует наладить обмен информационными и аналитическими базами данных, а также модернизировать информационно-коммуникационные технологии для повышения эффективности деятельности таможенных служб;

- расширение объёмов взаимной торговли и улучшение её товарной структуры необходимо реализовать за счёт увеличения доли высокотехнологичной продукции, продукция машиностроительной отрасли, электронной техники и других доступных по цене товаров, обеспечивая при этом устойчивое развитие торговых отношений;

- необходимо совершенствовать систему торгово-сервисных операций, включая укрепление сотрудничества в сфере межбанковских расчётов, кредитных гарантий, страхования, а также

активизировать усилия обеих стран в юридической и административной сферах регулирования торгово-экономического сотрудничества с целью гармонизация торгового режима с международными стандартами;

- в культурной сфере актуальной задачей остаётся согласование плана двустороннего сотрудничества между соответствующими учреждениями Таджикистан и КНР;

- необходимо более эффективное использование различных средств массовой информации с целью повышения информированности населения о культурных достижениях народов обеих стран.

- представляется важным активизировать совместную работу по созданию художественных и телевизионных проектов, а также расширить платформы для показа национального кинематографа обеих стран;

- в сфере образования особое значение имеет дальнейшее развитие партнёрства между вузами Таджикистана и Китая;

- одной из актуальных задач остаётся увеличение числа образовательных грантов и квот для молодёжи обеих государств в высших учебных заведениях;

- следует углублять сотрудничество в подготовке профессиональных кадров, включая реализацию целевых аспирантских программ, курсов повышения квалификации и научных стажировок в ведущих университетах Таджикистана и Китая.

В целом, Таджикистан и КНР выполнили свои исторические задачи, как и в предыдущие периоды и поддерживают политику добрососедства, взаимовыгодного сотрудничества в отношениях друг с другом. Выведение таджикско-китайских сотрудничества на уровень стратегического партнёрства играет важную роль в обеспечении устойчивого развития, региональной стабильности и расширении взаимовыгодного сотрудничества между двумя странами.

Как особо отмечает Президент Республики Таджикистануважаемый Эмомали Рахмон, предстоящее укрепление добрососедских связей, углубление дружбы и расширение партнёрства с КНР считается как одно из ключевых направлений

внешнеполитического курса страны. По его словам, активное развитие сотрудничества во всех областях соответствует не только национальным интересам Таджикистана и Китая, но и вносит весомый вклад в укрепление мира, стабильности и устойчивости в региональном контексте.

В свою очередь, Председатель Китайской Народной Республики Си Цзиньпин отметил: «Китай и Таджикистан должны реализовать историческую цель – обеспечить устойчивое развитие, повышение национального авторитета, укрепить сотрудничество, защищать общие интересы и совместно бороться с глобальными угрозами».

ПУБЛИКАЦИЯ ОСНОВНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Суть и основное содержание диссертации отражены в следующих публикациях:

I. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при

Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. Зокиров, И. Отношения между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой [Текст] / И. Зокиров // Вестник ТНУ. – Душанбе: 2019, №1. - С. 124-129 (на тадж. языке).
- [2-А]. Зокиров, И. Отношения Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в области культуры и искусства в период независимости [Текст] / И. Зокиров // Вестник ТНУ. – Душанбе: 2019, № 5, часть 1. - С. 47-51 (на тадж. языке).
- [3-А]. Зокиров, И. Отношения между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой в области экономики и торговли в период независимости [Текст] / И. Зокиров // Вестник ТНУ. – Душанбе: 2019, №8. – С. 122-126 (на тадж. языке).
- [4-А]. Зокиров, И. Отношения Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой в рамках ШОС и ООН [Текст] / Ф.Т. Бобозода, И. Зокиров // Государственное управление. – Душанбе: 2020, № 4/2 (49). – С. 243-249 (на рус. языке).
- [5-А]. Зокиров, И. Развитие сотрудничества Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в контексте стратегического партнерства (2013-2020 гг.) [Текст] / Ф.Т. Бобозода, И. Зокиров // Вестник ТНУ. – Душанбе: 2023, № 4. – С. 80-89 (на тадж. языке).

II. Научные статьи, опубликованные в других журналах:

- [6-А]. Зокиров, И. Состояние и перспективы сотрудничества Таджикистана и Китая в сферах культуры и образования [Текст] / И. Зокиров // Материалы Республиканской научно-практической конференции на тему «Перспективы международных отношений в эпоху острой современной конкуренции» (Душанбе, 5 марта 2024 г.). - Душанбе: ДМТ, 2024. – 271 с. - С. 260.
- [7-А]. Зокиров, И. Экономическое положение Таджикистана и Китая в конце XX века и начале XXI века [Текст] / И. Зокиров // Материалы Республиканской научно-теоретической конференции на тему «Геополитические цели Таджикистана: проблемы и перспективы развития» (Душанбе, 25 апреля 2025 г.). - Душанбе: АГУПРТ, 2025. – 326 с. - С. 275.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ ВА САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА

I. Феҳристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда Маводи бойгонӣ

- [1] Временное положение об отделениях Торгпредства Таджикистана в Китай [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилаӣ.
- [2] Выступления бывшего Министра культуры Республики Таджикистан Мирзошохруҳа Асрори [Матн] // Бойгонии чории Вазорати фарҳангӣ Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.
- [3] Основные показатели внешнеторгового оборота между Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики 1992-2018 гг. [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилаӣ.
- [4] Отчёт деятельности Республики Таджикистан в рамках международных и региональных организаций [Текст] // Бойгонии чории Вазорати фарҳангӣ Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.
- [5] Отчёт за 2012 год. Культурные отношения между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой [Текст] // Бойгонии чории Вазорати фарҳангӣ Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.
- [6] Отчёт за 2015 год [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.
- [7] Отчёт за 2018 год [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.

- [8] Отчёт о деятельности Душанбинской табачной фабрики от 21.07.2001 г. [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилалӣ.
- [9] Отчёт о деятельности компании ТВЕА Китайской Народной Республики в Республике Таджикистан от 16.04.2009 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилалӣ.
- [10] Отчёт о деятельности контрольно-пропускного пункта «Кульма-Карасу»от 10.12.2004 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилалӣ.
- [11] Отчёт о деятельности культурно-образовательного центра Конфуций при Таджикском национальном университете [Текст] // Бойгонии чории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
- [12] Отчет о деятельности Министерства иностранных дел Республики Таджикистан за 2002 год.[Текст] //БойгониичорииВазоратикорҳои хориҷии Тоҷикистон.
- [13] Отчёт о деятельности совместных предприятий Таджикистан-Китай[Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилалӣ.
- [14] Отчёт о деятельности СП «Зарафшан» [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилалӣ.
- [15] Отчёт о деятельности Торгпредства Таджикистана в Китай [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилалӣ.
- [16] Отчёт о проведения Дней культуры Китайской Народной Республики в Республике Таджикистан от 23.08.2008 года [Текст] // Бойгонии чории Вазорати фарҳангӣ Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [17] Отчёт о проведения Дней культуры Республики Таджикистан в Китайской Народной Республике за 2014 и 2019 годы [Текст] // Бойгонии чории Вазорати фарҳангӣ Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [18] Отчёт о работе восьмой заседании таджикско-китайская комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству от 25.10.2016 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилалӣ.

- [19] Отчёт о работе десятой заседании таджикско-китайской комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству от 27.09.2018 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилаӣ.
- [20] Отчёт о работе третьей заседании таджикско-китайская комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству от 03.10.2006 года[Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилаӣ.
- [21] Отчёт о строительстве школ со стороны китайских компаний [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.
- [22] Отчёт о таджикско-китайских отношениях за 1992 год[Текст] // Бойгониичории Вазоратикорҳои хориҷии Тоҷикистон. Раёсати Осиё ва ӯқёнуси Ором.
- [23] Отчёт о таджикско-китайских отношениях за 1993 год [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилаӣ.
- [24] Отчёт о таджикско-китайских отношениях за 1998 год [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилаӣ.
- [25] Отчёт о товарообороте между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой[Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилаӣ.
- [26] Отчёт о ходе строительства нефтеперерабатывающего завода от 12.08.2015 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилаӣ.
- [27] Папка Соглашение между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой[Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилаӣ.
- [28] Папка Соглашение между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой[Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.
- [29] Парвандаи Тоҷикистон-Хитой, № 4/6, вараки 3. [Матн] // Бойгонии чории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.

- [30] Парвандай Хитой [Матн] // Бойгонии чории Кумитаи кор бо ҷавонон, варзиш ва сайёхии назди Ҳукумати Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [31] Парвандай Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии чории Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. Раёсати ИДМ. Раёсати Осиё ва Африқо.
- [32] Парвандай Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.
- [33] Парвандай Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии чории Вазорати энергетика ва заҳираҳои оби Тоҷикистон.
- [34] Парвандай Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии чории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [35] Парвандай Хитой ва созишномаҳо (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [36] Программа сотрудничества между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой на 2015-2020 годы[Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.
- [37] Торгово-экономические отношения между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. Хроника событий. -С.10 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилалӣ.
- [38] Ҳисобот барои фаъолият дар соли 1999 [Матн] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон.
- [39] Ҳисобот оид ба муносибатҳои Тоҷикистону Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии чории Ҷамъияти дӯстии Тоҷикистон ва ҳамкориҳои фарҳангӣ бо кишварҳои хориҷӣ.
- [40] Ҳисоботи соли 2010 [Матн] //БойгониичорииВазоратикорҳои хориҷииТоҷикистон.
- [41] Ҳисоботи соли 2016 [Матн] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.

Санадҳои байнидавлатӣ ва созишномаҳои байналмилалӣ

- [42] Договоры о дружбе и сотрудничестве государств-членов ШОС. Статья 19. - Бишкек, 16 августа 2007 года [Манбаи электронӣ]. URL: <https://lex.uz/docs/2051397> (санаяи муроҷиат: 23.01.2019).
- [43] Душанбинская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества от 12 сентября 2014 г. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/4750> (санаяи муроҷиат: 20.01.2019).
- [44] Программа культурного обмена между Министерством культуры Республики Таджикистан и Министерством культуры Китайской Народной Республики на 2005–2009 от 21.05.2005 [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шӯъбаи муносабатҳои байналмилалӣ.
- [45] Протокол третьего заседания Межправительственной таджикско-китайской комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству от 13-15 сентября 2006 г. [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон.
- [46] Протокол третьего заседания таджикско-китайской Комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству от 15.09.2006 года [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаибайналмилалӣ.
- [47] Совместная Декларация об основных принципах взаимоотношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. (Пекин, 09.03.1993 г.)[Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. Раёсати Осиё ва Африко.
- [48] Совместная Декларация Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики о развитии отношений добрососедства, дружбы и сотрудничества, ориентированных на XXI век. (Душанбе, 04.07.2000 г.), Совместная Декларация Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики об установлении стратегического партнерства (Пекин, 20.05.2013 г.)[Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. Раёсати Осиё ва Африко.
- [49] Соглашение между Местный исполнительный орган власти Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан и Народно Правительство Кашгарского округа Синьцзян-Уйгурского автономного района Китайской Народной Республики. Статьи 2-3

- [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилаӣ.
- [50] Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики от 16 сентября 1996 года[Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаибайналмилаӣ.
- [51] Соглашение о сотрудничестве в сфере образования между Министерством образования Республики Таджикистан и Государственным Комитетом Китайской Народной Республики по делам образования [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.
- [52] Соглашение между Министерством образования и науки Республики Таджикистан и Министерством образования Китайской Народной Республики от 1 февраля 2002 года. статья 4 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.
- [53] Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Китайской Народной Республикой в области культуры от 15.12.1993 года. Статья 1-3. [Текст] // Бойгонии чории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.
- [54] Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Китайской Республики о технико-экономическом сотрудничестве от 7 июня 1999 года. Статья 1 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон.
- [55] Соглашение между Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в области образования от 1 февраля 2002 года. №57 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилаӣ.

Китобҳо, паёмҳо ва баромадҳои Президенти Тоҷикистон

- [56] Интервью Президента Эмомали Раҳмона с представителями средств массовой информации Китайской Народной Республики [Текст]. – Душанбе: 13.09.2014.
- [57] Раҳмон, Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. Т.2 [Текст] / Э. Раҳмон. –Душанбе: 2006.– 424 с.
- [58] Раҳмонов, Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. Том I. [Текст] / Э. Раҳмонов. – Душанбе: 2004.

- [59] Раҳмонов, Э. Таджики в зеркале истории. От арийцев до Саманидов.Книга I.[Текст] / Э. Раҳмонов. – Лондон: 1999. – 374 с.
- [60] Раҳмонов, Э. Даҳ соли истиқолият: ваҳдатимиллӣвабунёдкорӣ.Т.6. [Матн] / Эмомалӣ Раҳмонов. - Душанбе: 2001. - 200 с.
- [61] Раҳмонов, Э. Истиқолияти Тоҷикистонваэҳёимиллӣ. Т.1. [Матн] / Эмомалӣ Раҳмонов. – Душанбе: 2001.– 480 с.
- [62] Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: Ҷаҳор соли истиқолиятваҳудшиносӣ.[Матн] / Эмомалӣ Раҳмонов. – Душанбе: 1995. –142 с.

Китобҳо, паёмҳо ва баромадҳои Роҳбари Хитой

- [63] Официальное выступление Председателя Китайской Народной Республики Си Цзиньпина после переговоров с Президентом Республики Таджикистан Эмомали Раҳмоном[Текст]. –Пекин: 20.05.2013.
- [64] Си Цзиньпин. Всестороннее углубление реформ // Сборник высказанный, подготовленный Центром по изучению партийных документов при ЦК КПК. [Текст] / Си Цзиньпин. –Пекин: Издательство литературы на иностранных языках, 2014. - 580 с.

Китобҳо, монографияҳо, дастурҳои таълимӣ

- [65] Алимов, Р. «Таджикистан-Китай». Сборник основных документов (1992 – 2007 гг.).[Текст] / Р. Алимов, М.Халифаев, У. Сицзюй, Я. Шаочуня. –Пекин: 2008. – 163 с.
- [66] Алимов, Р.К. Таджикистан и Китай: курсом стратегического партнерства. Международно-политические, экономические и гуманитарные измерения сотрудничества[Текст] / Р.К. Алимов. – Москва: 2014. – 384 с.
- [67] Алимов, Р.К. Таджикистан и Китай: опыт и возможности соразвития. [Текст] / Р.К. Алимов.–Москва: 2011. – 111 с.
- [68] Алимов, Р.К. Таджикистан-Китай: на пути друг к другу. Возможен ли равноправный и взаимовыгодный диалог?[Текст] / Р.К. Алимов. – Москва: ИДВ РАН, 2012. – 248 с.
- [69] Алимов, Р.К. Таджикистан-ООН. История взаимоотношений. 2-е изд., доп.[Текст] / Р.К. Алимов. –Москва: 2001. – 374 с.
- [70] Алимов, Р.К. Таджикско-китайские отношения: история, современность и перспективы.[Текст] / Р.К. Алимов. – Пекин: 2013.

- [71] Бабаханов, М. История таджиков мира.[Текст] / М. Бабаханов. – Душанбе: 2004. – 573 с.
- [72] Джекшенкулов, А. Новые независимые государства Центральной Азии в мировом сообществе.[Текст] / А. Джекшенкулов. – Москва: 2000. - 306 с.
- [73] История таджикского народа. Т.VI. Новейшая история (1941-2010 гг.).[Текст]. –Душанбе: 2011. – 687 с.
- [74] История таджикского народа. Том I. Древнейшая и древняя история.[Текст]. –Душанбе:1998. – 751 с.
- [75] История таджикского народа. Том II. Эпоха формирования таджикского народа. [Текст] / Под редакцией академика Академии наук Республики Таджикистан Н.Н.Негматова. –Душанбе: 1999. – 791 с.
- [76] Кушкумбаев, С. Центральная Азия на путях интеграции. Геополитика. Этничность. Безопасность.[Текст] / С. Кушкумбаев. – Алматы: 2002. – 198 с.
- [77] Мирзоев, Н. Таджикистан – Шанхайская Организация Сотрудничества: векторы сотрудничества. [Текст] / Н. Мирзоев. – Душанбе: 2014. – 197 с.
- [78] Мирзоев, Н.М. Таджикистан и страны Востока. Т.1 [Текст] / Н.М. Мирзоев. -Душанбе: НИЦ «Диловар ДДМТ», 1998.-140 с.
- [79] Назаров, Т. Дипломатиямуосири тоҷик[Матн] / Т. Назаров, А. Сатторзода. – Душанбе: 2006. – 224 с.
- [80] Назаров, Т. Рыночная экономика и международная сотрудничество[Текст] / Т. Назаров. –Душанбе: 2007. – 204 с.
- [81] Назаров, Т. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность[Текст] / Т. Назаров. – Минск: 2003. – 264 с.
- [82] Назаров, Т. Экономическая реформа, сотрудничество и безопасность (проблемы и суждения) [Текст] / Т. Назаров. – Душанбе: 2013.
- [83] Назаров, Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество[Текст] / Т.Н. Назаров. –Душанбе: 2001.
- [84] Назриев, Д.Республика Таджикистан: история независимости. Год 1992-й (хроника событий)[Текст] / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе: 2005. – 732 с.
- [85] Нуриддинов, Р. Ш. Геополитика. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Новосибирск: СибАГС, 2007. – 200 с.
- [86] Нуриддинов, Р.Ш. Геополитические проблемы национальной безопасности в условиях глобализации: региональная история в

- глобальном измерении. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Новосибирск: 2010. -196 с.
- [87] Нуриддинов, Р.Ш.Мировая политика. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов, П.Р. Нуриддинов. - Душанбе: Андалеб, 2015. -352 с.
- [88] Портяков, В.Я. От Цзян Цзэминя к Ху Цзиньтао: Китайская Народная Республика в начале XXI века. [Текст] / В.Я. Портяков. – Москва: 2006. - 248 с.
- [89] Постников, В. На «Крыше Мира»: Политики, разведчики, географы в борьбе за Памир в XIX веке.[Текст] / В. Постников. –Москва: 2005. – 341 с.
- [90] Примбетов, С. Центральная Азия: реалии и перспективы экономической интеграции. [Текст] / С. Примбетов. – Москва: 2000. – 504 с.
- [91] Саидов, З. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе. [Текст] / З. Саидов. – Душанбе: 2006. – 560 с.
- [92] Саидов, З. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в двустороннем формате[Текст] / З. Саидов. – Душанбе: 2001. – 312 с.
- [93] Саидов, З. Политика открытых дверей.[Текст] / З. Саидов. – Душанбе: 2003. – 224 с.
- [94] Саидов, З. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики. Изд. 4.[Текст] / З. Саидов. – Душанбе: 2012. – 628 с.
- [95] Саидов, З.Ш. Внешняя политика Таджикистана в условиях глобализации[Текст] / З.Ш. Саидов. - Душанбе: Авасто, 2004.
- [96] Сайдзода, З. Основные тенденции внешней политики Республики Таджикистан на рубеже столетий[Текст] / З. Сайдзода. –Душанбе: 2009.
- [97] Семенов, А.А. Средняя Азия. Очерк. [Текст] / А.А. Семенов. – Москва: 1910. – 96 с.
- [98] Таджикистан-Китай: от исторической дружбы к стратегическому партнерству. [Текст] / Под общей редакцией академика Т.Назарова. –Душанбе: 2019. – 392 с.
- [99] Торкунов, А. Современные международные отношения. [Текст] / А. Торкунов. – Москва: 1999. – 584 с.
- [100] Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 272 с.

Диссертатсия ва авторефератҳо

- [101] Ван, Лин Лин. Приоритеты и основные направления гуманитарного сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Республикой Таджикистан на современном этапе. Дисс. на соис. Уч. ст. К.и.н. (5.6.7) / Л.Л. Ван; Таджикский Национальный Университет. – Душанбе, 2023, 163 с.
- [102] Мирзоев, Х.Т. Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской народной Республики в период независимости (1991-2021 гг.). [Текст]: автор...дисс....к.и.н: 07.00.15: защищена 18.06.2021: Мирзоев Хабибдин Табриқджонович. - Душанбе, 2021. – 25 с.
- [103] Мирзоев, Х. Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в период независимости (1991-2020 гг.), Дисс. на соис уч. ст. к.и.н., (07.00.15) / Х.Мирзоев; Таджикский Национальный Университет. – Душанбе, 2021, 188 с.
- [104] Шарипов, Ш.Ш. Установление и укрепление торгово-экономических, научно-технических и культурных отношений между Таджикистаном и Китайской Народной Республикой (1991 – 2008 гг.) [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук (07.00.02) / Ш.Ш. Шарипов; Таджикский Национальный Университет. – Душанбе, 2010. - 24 с.

Мақолаҳои илмӣ

- [105] Алимов, Р.К. К вопросу о таджикско-китайском сотрудничестве в сфере образования [Текст] / Р.К. Алимов // Международные отношения КНР. – 2013. – С. 254-265.
- [106] Алимов Р.К. О роли Китая в выходе Таджикистана из транспортного тупика. [текст] /Р.К.Алимов //Китай в мировой и региональной политике. История и современность. 2015. Т. 20. № 20. С. 292-305
- [107] Алимов, Р.К. Таджикско-китайские отношения: история, современность, перспективы[Текст] / Р.К. Алимов // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. Вып. XV: ежегодное издание. - М.:ИДВ РАН, 2010. -С. 93.
- [108] Алимов, Р.К. Таджикско-китайские отношения: культурно-историческая ретроспектива[Текст] / Р.К. Алимов // Китай в мировой и региональной политике. – 2012.

- [109] Алимов, Р.К. Таджикско-Китайские отношения: культурно-историческая ретроспектива [Текст] / Р.К. Алимов // Известия АН РТ. Отделение общественных наук. –Душанбе, 2010. - №1. -С. 17.
- [110] Алимов, Р.К. Таджикско-китайское сотрудничество в области культуры [Текст] / Р.К. Алимов // Известия АН РТ. Отд. обществ. наук. - Душанбе, 2008. - № 1. - С. 148.
- [111] Алимов, Р.К. У истоков добрососедства [Текст] / Р.К. Алимов //. К 20-й годовщине подписания Совместной Декларации об основных принципах взаимоотношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. –Китай, 2013.
- [112] Выступление постоянного представителя Республики Таджикистан при ООН Рашида Алимова на заседании Генерального комитета ООН по вопросу о включении в повестку дня 60-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН вопроса о представительстве Тайваня в ООН. От 13.09.2005.
- [113] Майтдинова, Г.М. 25 лет государственной независимости Республики Таджикистан: достижения и перспективы [Текст] / Г.М. Майтдинова // Таджикистан и современный мир. ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. – 2016. - №3.
- [114] Майтдинова Г. Диалог цивилизаций в центральноазиатском ареале Великого шелкового пути: исторический опыт интеграции и ориентиры XXI - века. [текст] / Г.Майтдинова - Душанбе, 2015, 260 с.
- [115] Майтдинова, Г.М. Реализация национальных интересов Таджикистана в современной геополитической динамике Центральной Азии / Традиции и процессы демократизации в Таджикистане. [Текст] / Г.М. Майтдинова // Материалы научно-практического семинара «Внешние и внутренние угрозы национальному суверенитету Таджикистана». -Душанбе, 2013. -С.35-49.
- [116] Морозов, Ю. Сотрудничество стран ШОС в гуманитарной сфере: проблемы и возможные пути их решения [Текст] / Ю. Морозов // Центральная Азия и Кавказ. – 2009. - №4-5 (64-65). – С. 156-169.
- [117] Назаров, Т.Н. «Китайская мечта» - богатое наследие прошлого и реалии настоящего. [Текст] / Т.Н. Назаров // Известия АН РТ. Отделение умственных наук. – Душанбе, 2015. - №2. - С. 8.
- [118] Назаров, Т.Н. Китай и Таджикистан: стратегия экономического сотрудничества [Текст] / Т.Н. Назаров // Известия АН РТ. Отделение умственных наук. –Душанбе, 2011. - №1. -С. 2-9.

- [119] Назаров, Т.Н. Китайско-таджикское сотрудничество: от прошлого к настоящему и будущему [Текст] / Т. Назаров// Известия АН РТ. Отделение умственных наук. – Душанбе, 2012. - №1. – С. 3.
- [120] Назаров, Т.Н. Некоторые проблемы экономического роста и оздоровления финансов. [Текст] / Т.Н. Назаров // Известия АН РТ. Отделение умственных наук. – Душанбе, 2018. - №1. - С.16.
- [121] Назаров, Т.Н. Таджикистан и Китай: двадцать лет плодотворного сотрудничества [Текст] / Т. Назаров// Сборник материалов 20 годовщины первой таджикско-китайской встречи на высшем уровне посвящается. –Пекин, 2013. – С. 43.
- [122] Назаров, Т.Н. Таджикистан и Китай: сотрудничество на уровне стратегического партнерства [Текст] / Т. Назаров// Известия АН РТ. Отделение умственных наук. –Душанбе, 2014. - №1. - С. 8.
- [123] Шарипов А.Н. Шарикки стратегӣ дар низоми муносабатҳои байнидавлатӣ дар мисоли Тоҷикистон ва Қазоқистон. [Матн] / А.Н. Шарипов, С.С. Шарипов. // Паёми ДМТ, 2019. № 9.- С.173-180.

Мақолаҳо илмӣ-оммавӣ

- [124] Интервью Посла Китайской Народной Республики в Республики Таджикистан [Текст] // Азия-плюс. – 2019. - 30 октября.
- [125] Попов Д.С.Китайско-таджикские отношения: проблемы и перспективы [Текст] / Д.С. Попов [Манбаи электронӣ].URL:<http://www.riss.ru/analitika/kitaysko-tadzhikskie-otnosheniya-problemi-i-perspektivy> (санаси муроҷиат: 26.05.2019).
- [126] Экономическое сотрудничество между Республики Таджикистан и Китайской Народной Республикой [Манбаи электронӣ]. URL. <https://tajikembassychina.org/podpisanie-aktov/>(санаси муроҷиат: 24.01.2019).

ШАРХИ МУХТАСАР (АННОТАЦИЯ)

ба диссертасияи Зокиров Иброҳим Исмоилович дар мавзуи “Истиқрор ва рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Ҳитой дар даврони истиқлолият (солҳои 1991-2021)” барон дарёғти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.15 – Таърихи муносабатҳои байналмилалӣ ва сиёсати ҳориҷӣ (илмҳои таърих)

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии ҳалқии Ҳитой, ҳамкориҳо, истиқрор ва рушди ҳамкориҳо, муносабатҳои сиёсӣ, ҳамкориҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ, робитаҳои илмӣ-фарҳангӣ, шарикӣ стратегӣ, мушкилот ва дурнамо, дучониба ва бисёрҷониба, ташаббус.

Таҳқиқоти диссертационии Зокиров Иброҳим Исмоилович ба яке аз масъалаҳои мубрами сиёсати ҳориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳшида шуда, дар он истиқрор ва рушди ҳамкориҳои мутакобила бо Ҳитой, марҳилаҳои ташаккули таърихии ҳамкориҳо, густариши муносабатҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тавсееи ҳамкориҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ ва рушди равобити илмӣ-фарҳангии кишварҳо дар ҷаҳорчӯбайи дучониба ва бисёрҷониба баррасӣ гаштааст.

Муаллиф аз асноди меъёри-хуқуқии байнидавлатӣ, байнihuкуматӣ ва байниндорӣ, осори олимони доҳилий ва ҳориҷӣ, мавод аз бойгониҳои ҷорӣ вазоратҳои давлатӣ, сомонаҳои расмӣ ва васоити аҳбори омма истифода намӯдааст.

Муайян кардани масъалаи мазкур ба сифати мавзуи таҳқиқотӣ ва пажӯҳиши он навғонии асосии илмӣ ба шумор рафта, дар ҷараёни таҳқиқот як қатор масъалаҳое баррасӣ гардидаанд, ки дар оянда метавонанд дар сиёсати ҳориҷии кишвар амалӣ гарданд.

Муаллиф раванди истиқрор ва рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо Ҳитой мавриди омӯзиш қарор дода, мушкилот ва самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Дар баробари таҳқиқи сатҳи дучонибаи ҳамкорӣ, муаллиф ба омӯзиши муносабатҳои Тоҷикистон бо Ҳитой дар доираи созмонҳои байнalхалқӣ ва минтақавӣ таваҷҷӯҳ менамояд. Пажӯҳиши муҳаққиқ соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳанг ва маорифро дар баргирифта, дурнамои мусбатро дар заминаи ҳусни ҳамҷаворӣ муайян менамояд. Таҳқиқи ҳамкориҳои ҷонибҳо оид ба ҳалли масоили мубрами глобалӣ ва минтақавӣ дар доираи Созмони Милали Муттаҳид ва СҲШ имконияти истифодаи иқтидори бузурги ин ниҳодҳоро фароҳам оварда, дар роҳи мувофиқати манфиатҳои миллӣ ва ҳалли мушкилоти минтақавӣ ва глобалӣ мусоидат менамояд.

Зиёда аз он, ҳамкорӣ дар самти маориф ва фарҳанг ба истифодаи таҷрибаи яқдигар, омода намудани қадрҳои баландиҳтиносии гуногунсоза замина мегардад, ки яке аз заминаҳои татбиқи ҳадафҳои Стратегияи рушди миллӣ то соли 2030 мегардад.

Тоҷикистон бо Ҳитой дар заминаи сиёсати ҳусни ҳамҷаворӣ ва арзишҳои таърихӣ дорон манфиатҳои муштарак буда, дар рӯёруи ҳатарҳои мусоири ҷаҳонӣ дастаҷамъона баромад менамоянд. Дарёғти самтҳои нави афзалиятноки ҳамкорӣ, омӯзиши иқтидори иқтисодӣ, технологӣ, инноватсионӣ ва сармоягузориҳои ҷониби Ҳитой барои рушди иқтисоди кишвар ва фароҳам оварданӣ зиндагии шоиста барои ҳар як шаҳрванди кишвар мухим мебошад. тақвияти ҳамкориҳо ва амалҳои дастаҷамъона дар самти ҳатарҳои мусоир ва ҳалли масоили глобалӣ на танҳо ба манфиати ҷонибҳо, балки тамоми минтақа ҳоҳад буд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Зокирова Иброхима Исмоиловича на тему «Становление и развитие сотрудничества между Таджикистаном и Китаем в период независимости (1991-2021 гг.)» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.15 – история международных отношений и внешней политики (исторические науки).

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Китайская Народная Республика, сотрудничество, установление и развитие сотрудничества, политические отношения, торгово-экономическое сотрудничество, научно-культурные отношения, стратегическое партнерство, проблемы и перспективы, двустороннее и многостороннее, инициатива.

Диссертационное исследование Зокирова Ибрагима Исмоиловича посвящено одному из актуальных вопросов внешней политики Республики Таджикистан, в ней рассматриваются установление и развитие взаимного сотрудничества с Китайской Народной Республикой, этапы исторического становления сотрудничества, расширение политico-дипломатических отношений, расширение торгово-экономического сотрудничества и развитие научно-культурных связей между странами в двустороннем и многостороннем формате.

Автор использовал межгосударственные, межправительственные и межведомственные нормативно-правовые документы, труды отечественных и зарубежных ученых, материалы действующих архивов государственных министерств, официальных сайтов и средств массовой информации.

Определение данного вопроса в качестве темы исследования и его исследование является основной научной новизной, и в ходе исследования был обсужден ряд вопросов, которые в будущем могут быть реализованы во внешней политике страны.

Автор изучил процесс установления и развития сотрудничества между Таджикистаном и КНР, обсудил проблемы и приоритетные направления сотрудничества.

Наряду с исследованием уровня двустороннего сотрудничества автор уделяет внимание изучению отношений между Таджикистаном и Китаем в рамках международных и региональных организаций. Исследования автора охватывают политическую, экономическую, культурно-образовательную сферы и определяют позитивную перспективу на основе добрососедства. Изучение взаимодействия сторон для решения глобальных и региональных вопросов в рамках ООН и ШОС дает возможность использовать большой потенциал этих институтов, способствует согласованию национальных интересов и решению региональных и глобальных проблем.

Сотрудничество в сфере образования и культуры становится основой для использования опыта друг друга, подготовки высококвалифицированных кадров различного профиля, что становится одной из основ реализации целей Национальной стратегии развития до 2030 года.

Таджикистан и Китай имеют общие интересы на основе политики добрососедства и исторических ценностей и действуют вместе перед лицом современных мировых угроз. Поиск новых приоритетных направлений сотрудничества, изучение экономического, технологического, инновационного потенциала и инвестиций китайской стороны имеет важное значение для развития экономики страны и создания достойной жизни каждого гражданина страны. Укрепление сотрудничества и коллективных действий в направлении современных угроз и решения глобальных проблем пойдет на пользу не только сторонам, но и всему региону.

ANNOTATION

on the dissertation of Zokirov Ibrohim Ismoilovich on the topic "Formation and development of cooperation between Tajikistan and China during the period of independence (1991-2021)" for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 07.00.15 - history of international relations and foreign policy (historical sciences)

Key words: Republic of Tajikistan, People's Republic of China, cooperation, establishment and development of cooperation, political relations, trade and economic cooperation, scientific and cultural relations, strategic partnership, problems and prospects, bilateral and multilateral, initiative.

The dissertation research of Zokirov Ibrohim Ismoilovich is devoted to one of the current issues of foreign policy of the Republic of Tajikistan, it examines the establishment and development of mutual cooperation with the People's Republic of China, the stages of the historical development of cooperation, the expansion of political and diplomatic relations, the expansion of trade and economic cooperation and the development of scientific and cultural ties between the countries in a bilateral and multilateral format.

The author used interstate, intergovernmental and interdepartmental regulatory documents, works of domestic and foreign scientists, materials from current archives of state ministries, official websites and mass media.

The definition of this issue as a research topic and its study is the main scientific novelty, and during the study a number of issues were discussed that can be implemented in the country's foreign policy in the future.

The author studied the process of establishing and developing cooperation between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China, discussed the problems and priority areas of cooperation.

Along with the study of the level of bilateral cooperation, the author pays attention to the study of relations between Tajikistan and China within the framework of international and regional organizations. The author's research covers the political, economic, cultural and educational spheres and defines a positive perspective based on good neighborliness. The study of the interaction of the parties to resolve global and regional issues within the UN and SCO makes it possible to use the great potential of these institutions, promotes the harmonization of national interests and the solution of regional and global problems.

Cooperation in the field of education and culture becomes the basis for using each other's experience, training highly qualified personnel of various profiles, which becomes one of the foundations for implementing the goals of the National Development Strategy until 2030.

Tajikistan and China have common interests based on good-neighborliness policy and historical values and act together in the face of modern global threats. Finding new priority areas of cooperation, studying the economic, technological, innovative potential and investments of the Chinese side is important for the development of the country's economy and the creation of a decent life for every citizen of the country. Strengthening cooperation and collective action in the direction of modern threats and solving global problems will benefit not only the parties, but the entire region.